

Դ Ա Ս Ս Օ

ԵՒ ԻՐ ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐԸ

Հ. ԱՐՍԷՆ ՂԱԶԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Ա Ռ

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Ն Ա Ե Ա Մ Ո Ւ Ց

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ

Կ. ՊՈԼԻՑ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1912

Հարգաւարտագիր
Շնորհակալ
Գրքեր Կարգադրոյ Կ

10 n.

ՏԱՍՍՈ

092 [Տասն
16

Գ] Ա Ս Ս Օ

ԵՒ ԻՐ ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆԵՐԸ

Լրաց.
808.03

0520-44.87 է 1891 թ.

2. ԱՐՔԷՆ ԳԱԶԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Ա Ռ

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Ն Ա Ե Ա Մ Ո Ւ Տ

Հ Ր Ա Ն Ց Ն Ա Ջ Ա Ր Ե Ա Ն Ց Է

A 21776

Կ. ՊՈՒԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1912

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 114

Տարիներ առաջ երբ հաճելի փորձութիւնը ունեցայ զեզերելու իսպախան շեզուի ու գրականութեան կաշուածներուն մէջ՝ իմ վեհերոտ հայրերովս, վայելիս կրկնակ եղաւ այդ շեզուին օրբսօրեայ տիրացումին հետ երբ ըմբռնեցի նաեւ իսպաղի մեծապայծառ իմացակա- նութիւններու երկերը՝ իրենց հարազատ ընտրիւն մէջ: Ան միևնիւ այ- սօր դասական իսպ. հեղինակներէն սիւնն ընտրագոյն գրիչները, սրխ- րանիով կը կարդամ, բազդասականը ընկելով հիւսիս ու նորիս, փոյր չի բի երկուսին միջն պեղուած անջրպետ ինձ համար ուսումի մը համագօր ըլլայ:

Հայ գրականութիւնը իր վերջին շրջաններուն, ինչպիսի գիտնէ, աղողուցաւ մանաւանդ փրանսական մտքին յարառու եւ զխաղակի բարգմանութիւններովը: Պոլսահայ սպագրիչներու եւ բերքօրի բարգ- մանիչներու շահամոյ գործունէութիւնն էր ասիկա որ Իզմիրի Տէսկ- եաններէն սկիզբ էր առած: Եւ հազիւ հազ տարիներու ընթացքին հայ գրասէր հասարակութիւնը առիքը ունեցաւ երբևեակի վերձանելու իսպախան, անգլիական եւ զերմանական զուտ գրական գործերու բարգմանութիւններ: Յանդուզն իսյլ մըն էր արդարեւ զոր Ս. Հա- զարու իր մեանակեացի խորշին մէջ տնոյ վարդապետ մը, ինկզիմէր գրարարի լուծեն մեկէն ի մեկ բօրափած՝ սկսաւ հայացընել եւ լոյս ընծայել եւրոպական գրուի-գործոցներ որոնցմէ շատերուն գրարար բարգմանութիւնները ասեւոք մեր ժամանակակիցները հազիւ բազդը ունեցած էին կարդալու, — երբ երբիք նարեկ եւ Սաղմուտ դուրս՝ Բագրատնիկներու դպրոցին աշակերտած ըլլային:

Հազիկեան Հ. Արսենն էր ան, իր ձայնով ու ձկուն գրելով արդի հայերէն շեզուին շնորհ ու վայելչութիւն տուող այդ անխնդ բարգ- մանիչը որ Հայուն նոր մտենադարանը ձիւսացուց Աղանուրի Յա- իսեանական Զրոյց ով, Վիրգիլիոսի Սեւական ով, Հովերի Բլիական ով, Տանդիի Աստուածային Կասակերգութիւն ով, Կոթարտի Երգեր ով, եւ Դաստի Երուսաղէմ ազատեալ ով: Այս գործերը իրենց հոծ ու բանկ արժեքով երբ միևնիւ վեր- յին ասեւներու շատերու անմասոյց՝ դարձան իր վարպետի յղուած

գրչին սակ զեղագիտական վայելչով շնքենելի մատեններ, անոր համար եր որ բարձրահմուտ բարձրակիչը խղճմտութիւնը ունեցած եր նախ իր շնճած հեղինակին ոգոյն քափանցելու, խորապէս ճիւղանալու անոր երկասիրութեան եւ զայն արդի հայերէնի վերածած ասե՛ն՝ շանադիւր ըրարու որ շնգուն ըրար անայայլ ցորացուր բնագրին եւ պահեր շինջ ու վճիտ ներդաշնակութիւնը մեր Աշխարհաբարին: Եւ երբ շատուս համար գրարարը, — այլեւս դարձած գոյութեան իրաւունք ունենալի, — նկատուեր իր կրակութենէ շիջուցուած ամուսի մը, սպանոյթարար այդ ամուսիկ՛ն եր որ Հ. Ղազիկեան զեղագիտական հրաշայի սարտարութեամբ մը կերտարանց աղամանդացուր քերտողական շափարեռուած Աշխարհաբարին. ու ասիկա կ'ըսե՛ն առանց շափագանցութեան, այլի առջեւ ունենալով սուղ ծամանակի մէջ իր հրապարակ հանած բարձրանածոյ ստուար հաստերները. որոնց իւրաքանչիւր հէին մէջ կը պսպրոյ մեր աշխարհիկ շնգուն իր դաշն քաւալումով, իր անբունագրօս շփողութեամբ, եւ յասկարանութեանց ու ոճերու առաս պաշարովը, զերձ՝ նախկին հայերէնի կարգ մը խրքնարանութիւններէն ու փերեւեթիկ պճիկներէն:

Այս երեւոյթը ինքնին բաւ է որ մենք անդրադառնանք քի Հ. Ղազիկեանի աշխատութիւնը դարագրուի մը քանակ է արդի հայ գրականութեան մէջ, մշակելով սեռ մը գոր իրմէ առաջ Հիւրմիզներ, Բագրասունիներ ու Ազգերներ գրարարով միայն փորձած էին: Հ. Ղազիկեան առայժմ միակ շահապէսը կը մնայ այս կարուածի՛ն մէջ՝ դեպ ի ուր ցարդ եղած ամէն ոսնձգութիւն՝ ճղճիմ կամ շատ շատ կարճատեւ փորձեր միայն կրնանք նկատել, այլի առջեւ ունենալով զանոնք:

Եւ ինձ համար հաճոյքը կրկին եր երբ Գորկուսօ Գաստօն ասե՛նօք իր բնագրէն կարդալիս յիտոյ, անցնալներն առիթը ունեցայ անոր կրկին բարձրանութիւններն ալ ալի անցրնելու: Բայց ափսոս որ այդ հաճոյքիս քաւական քան զեղուած զգացի յիտոյ, վասնզի երկոսեան Միտիքարեւն հարձ Հ. Աքանաս Տիրոյեան եւ Հ Արսէն Ղազիկեան գրեթէ միաժամանակ ի հայ հանած էին ՃԼՐՈՒԶԱԼԷՄԷ՝ ՏԼՎԻՊԷԼՎՔՈՒՆ, արթեր խնդիր քի առաջինը քերուս . . . ի իմ՛ջ հանած ըրար զայն:

Ըսենք անմիջապէս քի Հ. Տիրոյեանի պակտած է ամէն քանէ առաջ ճիւղացուր խտրեղէն շնգուի, կարծես հակասած ըրարու համար ինք իր մականունին: Չարեւացումս մեծ եղաւ երբ 10 ֆրանք արժող, բնօր բուրդի վրայ, հրաշայի սպարութեամբ ու պակտեղարար իր քանձրահաստ բարձրանութեան 700ի մօտ մեծադիւր հէրուն մէջ հե-

սափրուեցայ իմ պրպոսովներս ընելու եւ սեանելու հոն բարձարիւ աղաղակող անձշողութիւններ ու սայրաբովներ: Գնդարուեսական այդ շին հասորը մե՛ղք որ այսպէս խոսոր կը համեմատէր իր պարունակութեանը հետ: Երեսկայիցիք սասկեսական մեծփայտիւ մահաբեմ մը, հակայածն քրգացած՝ որուն սակը հանգչէր . . . հասարակ մահկանացու մը:

Այդ գրքին հետ միասին, գրեթէ քառասուն ժամանակակից, կայ փոքրիկ հասորը Հ. Ղազիկեանի բարձրանութեան, իր ծաւալով հարիւրակ մը եզեր նոյնիսկ պակաս միւսկէ: Առանց երկու Մխիթարեանց նմանութեան մանրամասն զուգակշիռը ընելու, անփերապահ կերպով կըրհամ ըսել թէ փոքր անհամեմատ կերպով իր բարձրանութիւն զերազանցած է մեծը: Վասնզի Հ. Ղազիկեան ուզած է յաջողած է Գասուսի հարազատօրէն հայացընել, մինչ Հ. Տիրոյեան անշուշտ ուզած, բայց վրիպած է արարողաբար:

Մեր այս տողերը բացայայտ կերպով ընթերցողին հասկնալի ընելու համար, հարկ էր մի ըստ միջոց մեքերնումներ ընել Հ. Արանաս Տիրոյեանի «Ազատուն Երեսայի»-ն, բայց ուրախ եմ որ այս արարարհակն յակամայս փրկեց զիս իր աներկեան մրցակիցը՝ որուն վերջին անգամ երբ երկիցս գրած էի՝ իմանալու համար թէ ի՛նչ էր իր հայիացը մասաստնոսեան չափին եւ Հայկականին՝ յարակից մանրամասնութով, սացայ փափաքածու անշի ստուար պատասխան մը գոր նոյնութեամբ հրատարակելու փափաքս լիցայ զիմադրել, այն միակ մտածումով որ հայ բանասիրութիւնը պիտի զտնէր անոր մէջ ըստ մը դրուագներ շահեկան ու հետաքրքրաւոր:

Իր վերջին խօսք կրնանք աւելցնել թէ Հ. Տիրոյեան իր «յառարան բարձրանիլն» խորագրով ընդարձակածաւալ նախամտնին մէջ չը վարանիր իր այնպեանը անխղձօրէն վարկարկելու, մինչ լատագոյն բանը ըրած պիտի ըլլար նոյնիսկ հրատարիչ այդ յառարանին, ինչպէս է — երբ իր վիշտը սասկացուցած լինէր ըլլար — իր ճապող ու ճոռով բարձրանութեան:

Շնորհակալ եմ Հ. Ղազիկեանի որ հակառակ իր ծանրածանր տնտեսական շահին առաւ յուսարանել զմեզ իր պատասխանովը, որուն լեզուին մէջ երբ ընթերցողներ նշմարեն տեղ տեղ սանձարձակ արտայայտութիւններ, ներողամիտ թող ըլլան, փանզի զուցէ Գասուս ինք կենդանութեանը ա՛յնքան քառասուն չէ իր գործը յոյս ընծայած պահուն որքան Հ. Ղազիկեան որ արարարտուց պատասխանուեցաւ իր կարգակից այնպեանին: Բայց ամեն բանէ առաջ պիտի բաղձալի որ

2. Ղազիկեան Խնէք ներողամիտ ըղբար ինձ, իմ անգաղտնապահ այս
շարժումիս համար, որ առանց իր հաւանութիւնը առնելու, — ընկ
ի սիր եւ յանուն բանասիրական ճշմարտութեան — հրատարակութեան
սուի ինձ ուղղուած այս մտերմական նամակը, որովհետեւ սներ մեկ
գսայ միայն շեշք բռնաբարուած ճշմարտութեան աղաղակիլն:

9 Մարտ 1912, Քերտ

ՀՐԹ.ՆՑ ՆՍՋԱՐԵԱՆՑ

Սիրելի Հրանտ,

Զիս նորէ՛ն կը ստիպես՝ փափաքիդ զո՛հացում տալու, առանց ուշ դնելու գրածներուս և բազմազբաղ վիճակիս. առանց ուշ դնելու՝ որ այս տարի հայկական արպագրութեան չորրորդ դարադարձն է, և ես ամէ՛ն ճիգ՝ ջանք թափելու եմ «Մատենագիտութեան» զո՛նէ առաջին հատորը լրացնելու՝ երրորդ պրակին հրատարակութեամբը, և յուշարձանիկ մը կանգնելու: Բայց ճար չկայ, անկարելի է տեղիք չտալ. պէտք է պատասխանեմ՝ բայց առ այժմ՝ համառօտ: Բարեբախտաբար ոչ Պելուճխտան գացած եմ և ոչ ալ Աֆղանիստան՝ երկար բարակ մասայներով գլուխդ արդուկելու: Նախաբանիկ մը հարկ է սակայն:

Գաստոյի սիրահար կոչուած եմ, իրա՛ւ է. ազակուց որոշած էի թարգմանել, և կղակս հազիւ սկսեր էր սեւնայ (հիմակ կէսէն աւելի ճերմակ է) ձեռք առի և սկսայ, բայց գրարար. (այն ատեն ո՞վ կրնար աշխարհարարի վրայ խօսիլ հետս), և ութերրորդ երգին վրայ կանգ առի. չեմ յիշեր հիմա թէ ի՞նչու. մնաց այնպէս. 1907ին կրկին ձեռք առի, ու ժպտեցայ՝ գրարարին վրայ նայելով. 1894էն 1907 փոխուեր՝ համոզեալ աշխարհարարեան մը դարձեր էի: Սկսայ աշխարհարար թարգմանել, և 140 օրուան մէջ լմնցուցի: Տպագրութեան չարուեցաւ, ուրիշ ժրաջան ելլայրակից մըն ալ՝ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր՝ սկսած էր վաստակատէր լութեան մէջ երկնել, և 1907ին՝ երբ իմ թարգմանութեանս սկսին ու լրանալը մէկ կ'ըլլար՝ իրենը կէսերը կը հասնէր. պէտք էր սպասել՝ որ ծայրը հասնէր: 1910ի վերջե-

ըը հեւ ի հեւ լմնցուց կամ այնպէս ձայն հաննց, և 1911ին սպագրութեան տրուեցան երկուքը միասին, բայց իմինս 6 ամիս առաջ տւարտեցաւ և 1911ի հոկտեմբերէն ի վեր հրատարակուած է. միւսը ահա հիմա հրատարակ կ'ելլէ:

Ես իմ թարգմանութեանս սկիզբը սույս սսպօնա soզաննագ «Երկու խօսք» դրած էի. կարդացեր է ու իր թարգմանութեան սկիզբը պատասխան մը բարեհաճեր է զետեղել, ուր կը ջրգի հերքել զիս, և ուր՝ իր ընտրած չափին գովեաան ընելէ վերջ՝ տարօրինակ ազնուութեամբ մը փողոցայիճ բառ մըն ալ մէջտեղ կը նետէ՝ անշուշտ իմ լեզուիս հասցէին, ինչպէս զիտել կու տաս իրաւամբ. — «Այնպէս ջանացեր եմ, կ'ըսէ, վարուիլ թարգմանութեանս մէջ՝ որ աշխարհաբար լեզու ըսելով՝ դասական հեղինակներու պատշաճաւոր բարձր ոճը՝ փողոցային լեզուի չմօտենայ»: Պիտի տեսնենք թէ՛ «ըստ ազազակին որ յիսն հասանէ՝ վճարիցէ՞»: Ակսինք.

Կ'ըսէ. «Հայերէնի համար իբր յարմարաւոր և պատշաճագոյն չափ ընտրեր եմ հայկական կոչուած քառանդամ չափը... որ շնորհիւ իրեն անդամներու փոփոխութեանց՝ ճշտագոյն կը համապատասխանէ իտալ. գիւցաղնական կամ մետատանտլանկ կոչուած չափին, որովգրած է Տասսոյ... վասն զի հայկական այս չափով կարելի է բնագրին ամբողջութիւնն ու շնորհքը պահել՝ առանց յաւելումներու կամ յապաւումներու: Ասոր իբր չօչափելի սպացոյց կրնայ ծառայել ներկայ թարգմանութիւնս, որ առող առ առ կը հետեւի իտալ. բնագրին (և իտալադէտք կրնան հաւաստել զայն)... շատ ցանցառ տեղեր գոյականի մը կամ ածականի մը յաւելմամբ, և այն ալ՝ համապատշաճ իտալ. բառին իմաստը լաւագոյն կամ ճշդագոյն բացատրելու՝ քան թէ անդամներու թիւը լրացնելու հարկադ-

բութեամբ : Այս ակնյայտնի սպառնացն աւելի ևս պայ-
ծառ կ'երևի այսու՝ որ . . . մետասանաւանկ թարգմա-
նութիւնը (իմինս)՝ ստիպուեր է քնազրին ութեակները՝
չատ տեղ իննեակ և երբեմն նաև տասնեակ տողերու մէջ
բացատրելու , որով քերթուածին ամբողջութիւնը հայե-
րէնի մէջ 460 տողէ աւելի երկնցեր է , որ այսպէս պիտի
չըլլար՝ եթէ մեր թուական մետասանոտնեան չափը՝ իս-
կապէս համապատասխանէր իտալ . մետասանոտնեանին : »

Այս պատգամները՝ թէև անհնարին ճասպաղ՝ լսելէ
վերջ , Հրահաս , լսէ իմիններս ալ , ոչ թէ պատգամ ,
բա՛ւ լիցի , այլ պատճառարանութիւն կամ փաստ :

Շատ գէշ՝ անհնարին գէշ բան մ'ըլլած է հայկա-
կան չափն ընտրելով իտալական մետասանոտնեանին իբր
համապատասխան : Որ եւ իցէ ճաշակաւոր արուեստա-
գէտ երբ մեծ գործի մը կը ձեռնարկէ , նախ քննութիւններ
կը կատարէ , անգամ մը չորս կողմը կը նայի , փորձեր կ'ընէ ,
են . են . ևս կը համարիմ որ այդ պատգամատուն ս'չ մէկ
բան չէ ըրած . այլ զբարար դիւցազներգութեանց համար
սովորական դարձած հայկական չափը՝ առանց այլեւայլի՝
առեր է . չէ դիտած՝ թէ այն դիւցազներգութիւնները
թարգմանուած են յոյն կամ լատին լեզուներէն , որոնք
չափական վեցոտանիով են , որ համապատշաճ չափն է
մեր հայկականին :

Մեր ծերունիներէն լսած եմ , որ իրենց խնդրան-
քին վրայ՝ Բագրատունին ձեռք առեր է Տանդէն՝ թարգ-
մանելու . երկար քննութիւններ է կատարեր , և հուսկ
ըսեր է . Անկարելի է հայկական չափով թարգմանել .
(Իտալ . Տանդէն մետասանոտնեան է՝ յանգաւոր) , և
դժոխքի դրան արձանագիրը հայկ . թուական մետասա-
նոտնեանով թարգմանելով (4—4—3ը 3—4—4ի փոխե-
լով միայն) , առեր է ձեռքերնին : Նոյն կտորը հայկ .

չափով թարգմանած են Հ. Փանթարեան, Հ. Ալիշան, և Հ. Նազարէթեան (ուրիշ չափով), երեքն ալ անհեթեթեաներ. Բագրատունիին թարգմանութիւնը ակն ի մասանուջ է, *ան է, non plus ultra!*

Ունինք Փոսկոյցի «գերեզմանաց տաղը», որուն բնագրին չափն է խտարական մետասանտանեանը՝ անյանգ, sciolto. Բագրատունին թարգմաներ է հայկական չափով, բայց բնագրին 295 տողը՝ վերածելով 244ի, որ է ըսել, տող առ տող չէ թարգմանած, այլ Բասայ. մետասանտանեան երեք տողը՝ հայկական չափով երկու տողի վերածելով: Ունինք դարձեալ Ալֆիէրիի Սառուղ սղրեր գութիւնը. բնագիրը նոյն խտայ. մետասան. չափն է անյանգ. Բագրատունին թարգմաներ է հայկ. թատերական չափով, բայց չկապուելով սողերուն. Ա. արարուածը բնագրին մէջ 298 տող է, Բագրատունին 259ի վերածեր է. Բ. ը 347 տող. Բագրատունին 287ի վերածեր է, այսպէս միւսներն ալ: Երրորդ արարուածին մէջ քնարական մասեր կան՝ որոնք յանդաւոր են և ուրիշ՝ այլ և այլ չափերով, Բագրատունին ալ դանտինք տարբեր համասարտասխան չափերով է թարգմաներ. խի յանդաւոր մետասանտանեանին (որ է ճիշդ Դասսոյի չափը) պատշաճեցուցեր է իմ բնորոժ մետասանտանեան չափը. ահա ութեակ ժը թէ՛ Սառուղին և թէ՛ Երուսաղիմէն:

O tu, che eterno, onnipossente, immenso,
Siedi sovrano d'ogni creata cosa;
Tu, per cui tratto io son dal nulla, e penso,
E la mia mente a te salir pur osa;
Tu, che se il guardo inchini, apresi il denso
Abisso, e via non serba a te nascosa;
Se il capo accenni, trema lo universo;
Se il braccio innalzi, ogni empio ecco è disperso.

Ո՛վ որ յուէժ, ամենակալ, անասման,

Բարձրեալ հանգչիս քան զամենայն արարածս,

Որ յոչընչէ ածայ ի դոյ ես ի քէն,
 Խորհիմ, և միաքս իշխեն առ քեզ համբառնալ.
 Եթէ յերկիր հոյիս՝ ցելուն խոր անդունդք,
 Եւ ճանապարհ զանխուլ ի քէն ոչ պահեն.
 Թէ ակնարկես գըլխով, դողան արեղերք,
 Թէ ամբառնաս զաջ քո, կորեան ամպարիշտք:

Ճառակի՛ Ողբերգ. էջ 521

Աւթեակ մըն այ մեր Դասայէն, Ա. երգ, 46րդ .

È fama che quel di che glorioso
 Fè la rotta de' Persi il popol Franco,
 Poichè Tancredi alfin vittorioso
 I fuggitivi di seguir fu stanco,
 Cercò di refrigerio e di riposo
 All'arse labbia, al travagliato fianco:
 E trasse ove invitollo al rezzo estivo
 Cinto di verdi seggi un fonte vivo.

Իմ չափս ու թարգմանութիւնս .

Կ'ըսեն թէ ա՛յն օրն՝ ուր Պարսից պարտութիւնն
 Հըռչակաւոր գործեց գունդերը Փըրանկ,
 Երբ քաջայողթ Տանկրէդը վերջ ի վերջոյ
 Փախըտեաններն հալածելէ պարտասած՝
 Փընտուեց հանգիստ ու զովացում՝ բոցակէզ
 Իր շըրթներուն, տաժանարեկ իր մարմնոյն,
 Ազբիւր մը ջինջ՝ սր շուրջն ունէր բազմոցնե՛ր
 Կանաչազարդ՝ շուք տեղ մը զինք հրաւիրեց:

Ահա միւս հայկական չափով թարգմ. .

Կ'ըսուի թէ ա՛յն օրն՝ երբ Փռանկաց շըքեղապանծ յողթութեամբ
 Պարսից կոտորածով հըռչակաւոր տօնուեցաւ,
 Զողթակունըն Տանկրեդի յողնած դադրած վերջապէս
 Փախչողաց ետեւէն հալածական դիմելէ,
 Բորբոքած իր շըրթներուն եւ աշխատած անդամոց
 Զովացումն եւ հանգիստ փընտուեց, այն կողմ դիմելով՝
 Ուր ձըգեց զինքն ազբիւր մը կենդանի՝ շուրջ պատած
 Դալարի բազմոցներով ամառնային շուքի տակ:

Այս ութեակին սխալին և անճշդութեանց վրայ

վերջէն պիտի խօսիմ. հիմա տե՛ս, սիրելի Հրանտ, որ Բագրատունին 4—4—3 թարգմաններ է խտալ. մետասանտանեան յանգաւորը՝ ութեակ առ ութեակ, ինչպէս են և Դասայի ութեակները՝ ամէն բանով յա՛ր և նման է Ալֆրէդի միեւնոյն արարուածին մէջ կան նաև երրեակներ, նման Տանգէի երրեակներուն (terzina), զանա՛նք ալ 4—4—3 թարգմաններ է Բագրատունին, ճի՛շդ իմ չափովս .

Հանգչի արքայ, ստկոյն անուրջք հըզօրին ևն.

տես ճաշ. Ողբ. 524 և այս անգամ ս՛չ 3—4—4, այլ 4—4—3՝ ինծի իրաւունք տալու համար, թէև այդ փոփոխութիւնը նշանակութիւն մը չունի :

Ուրեմն՝ Բագրատունին հոս ինչո՛ւ այս 4—4—3 չափը գործածներ է . որովհետև բնագիրը sciolto (անյանգ) չբլաղով՝ տողէ տող չ՛անցնիր որ կարենար երեք տողը երկուքի վերածել և հայկական չափով տողեր հիւսել, որով տող առ տող թարգմաններ է, և՛ որպէս զի ցուցնէ թէ այդ պատգամատուն մոտորութեան մէջ է՝ մետասանտանեան թարգմաններ է, վասն զի ճշմարիտ արուեստագէտ մը «զս՛յն աղգ տաղից ընտրէ, որ պատշաճագոյնն է առաջի արկերոյ քերթածին: Եւ պատշաճագոյն այն է համարելի, որ ըստ կարի նուազն բունաղատիցէ ի յաւելուլ և ի գեղչել ինչ առ անսխալ բերերոյ չափոցն . . . ևն .» (Մշակ. էջ 11), ապա թէ ոչ՝ պիտի ստիպուէր ամէն սողի մէջ բառեր թխն՝ տող առ տող թարգմանելու համար, ինչպէս ըրեր է մեր կղասիկ թարգմանիչը, ինչպէս պիտի տեսնենք :

Ունինք դարձեալ Միլտոնի «Դրախտին կորուստ»ը, որուն անգղ . բնագիրը անյանգ մետասանտանեան է: Բագրատունին զս՛յն ևս հայկական չափով թարգմանած է .

բայց ինչպէս : Այն՝ և հանդերձ որ շատ սուղեր բնագրին
երկու երեք բառերով ասոյեր հիւսած է՝ օրինակ .

. . . eternal war, Irreconcilable Ա. տ. 114

Յաննըւէր յանհաշտ ի մարտ անդուլ անհետ պատերազմի .

. . . wades, creeps, flies. Բ. 898

Ընդ հուն նեղուցս անցանէ, սողուն զեռայ, թըռիչս առնու .

. . . or prop, or bind, Թ. 207

Կամ արկեալ խեչակս՝ յողոր կամ ի նեցուկ պատըսպարեմք, ևն .

Հանդերձ՝ կ'ըսեմ՝ այս և ուրիշ մէկէ աւելի ընդ-
բայնումներով՝ որոնք սակայն միշտ վարպետի նուրբ
վրձինով են, և ոչ սկսնակի աւելի կոթով, բնագրին
ամէն մէկ երգը՝ զգայիօրէն նուազած է հայերէնին մէջ .
Ա. երգը 798 ասոյ է, հայերէնին մէջ 737 . Բ. ք 1055 .
հայերէն 993 , և այսպէս յաջորդարար :

Յարգելի բարեկամս՝ Բրոնի . Տեզա՝ որուն գլուխը
չանմարան մըն է լեզուներու և հմտութեանց , և մեր եր-
կու լեզուներն ալ լաւ գիտէ , Բագրատունիին «Հայկ
դիւցազն»էն գրուագ մը թարգմանեց , «Քորք երկօքին»
տիտղոսով , Վենետիկ , Ս . Ղազար 1905 : Բորանէի գրք-
ուագն է : Արդ՝ եթէ՝ ինչպէս պատգամեց մեր կղաւթիկ
թարգմանիչը՝ մեր հայկական չափը «Ճշտագոյն կը հա-
մապատասխանէ իտալական դիւցազնական կամ մետա-
սանալանկ կոչուած չափին , որով Տասսոյ գրած է իրեն
դիւցազներգութիւնը» , Բասպայուոյ այս չափն ալ
ճշդագոյն պիտի համապատասխանէ մեր հայկական չա-
փին : «Հայկ»ի գրուագը հայկական չափով է , Բր . Տե-
զայի թարգմանութիւնն ալ «իտալական դիւցազնական
կամ մետասանալանկ չափով է՝ որով գրեր է Տասսոյ» :
«Հայկ»ի սողերուն թիւն է 172 . իտալ . թարգմանու-
թեան ասոյերուն թիւն ալ է 281 : Ասո՛ր ինչ կ'ըսես ,
Հրանտ : Angelo Bernabo՝ անուն մէկը 1659ին քմայքն

ունեցեր է մեր «Երուսաղէմ»ին Ա. երգը վեցոտանիի վե-
րածելու. (լատին կամ յոյն վեցոտանին մեր հայկական
չափին համապատասխանն է), ութեակները ջնջելով :
Արդ, եթէ մեր հայկական չափը համապատասխան
է իտալական մետասանտոնեանին՝ ինչպէս կ'ըսէ կլա-
սիկ թարգմանիչը, և հետեւաբար իտալ. մետասան-
տոնեանն ալ մեր հայկական չափին, և զի այս մեր հայկ.
չափը համապատասխան է լատին կամ յոյն վեցոտանիին,
(ինչպէս կ'ըսէ Բագրատունին), որով և իտալ. վեցոտա-
նիին, հետեւանք կ'ելլէ որ իտալ. մետասանտոնեանն ալ
հաւասար ըլլայ իտալ. վեցոտանիին, որով Bernabò մեզի
720 տող պիտի տայ, որ է Դասսոյի առաջին երգին տո-
ղերուն թիւը. բայց ինքը մեզի 522 տող կու տայ, որ է
ըսել՝ իւրաքանչիւր ութեակի վրայ (90) 2 տող, քանի
մը ութեակի մէջ ալ՝ 3 տող հպեցնելով : Բայց որովհե-
տեւ՝ ուղիղ համեմատութեան դառնալով՝ հայկ. չափը
համապատասխան չէ իտալ. մետասանտոնեանին, և ոչ ալ
աս՝ մեր հայկ. չափին, բայց որովհետեւ մեր հայկական
չափը համապատասխան է յոյն կամ լատին՝ որով և ի-
տալ. վեցոտանիին, ուստի կ'արդարանայ Բագրատունին
երբ իտալ. յանգաւոր մետասանտոնեանը (Սաւուրի մէջ)
հայ. մետասանտոնեանով կը թարգմանէ և ոչ հայկ. չա-
փով. կ'արդարանամ և ես՝ իրեն հետ՝ որ միեւնոյն չա-
փով և ութեակներով Դասսոյի քերթուածը՝ կը թարգ-
մանեմ Բագրատունիին պէս 4-4-3 : Կ'արդարացնէ զմեզ
Բր. Տեգա հայկ. չափով «Հայկ»ի 172 տողը՝ իտալ. մե-
տասանտոնեան 281 տողով թարգմանելով : Կ'արդարացնէ
զմեզ Bernabò Դասսոյի 720 տողը՝ 522 վեցոտանի տո-
ղերով թարգմանելով և մեր կլասիկ թարգմանիչը կը
մնայ բացը, ազիւր, և կը յայտնէ ինքզինք թարգմանիչ
մը՝ որ ոչ իսկ ճաշակն ու ընդունակութիւնն ունի քեր-

թուածի մը համապատասխան չափն ընտրելու : Իտալ . մետասանտանէր հայկ . չափով թարգմանել կարելի չէր , ինչպէս ցուցուց Բագրատունի . եթէ թարգմանուէր՝ պէտք էր ֆնջել ութեակները և նուազեցնել տողերուն թիւը , ինչպէս ցուցուց Bernabò վեցոտանին , ինչպէս պարզեցին Բր . Տէղայի թարգմանութիւնը , Բագրատունիի Փոսկոլոյի տաղին , Սաւուղի և Միլտոնի թարգմանութիւնները :

Հիմա պիտի տեսնենք թէ իրա՞նք «կարելի է բնագրին սմբողջութիւնն ու շնորհքը պահել՝ այս հայկ . չափով՝ առանց յաւելումներու կամ յապաւումներու . . . շատ ցանցառ անգեր գոյականի մը կամ անականի մը յաւելմամբ , և այն ալ՝ համապատշաճ խտայերէն բառին իմաստը յաւազոյն կամ ճշդագոյն բացատրելու՝ քան թէ անգլաներուն թիւը իրացնելու հարկադրութեամբ :»

Գլխէն պիտի սկսիմ , և առաջին երգը բաղդատեմ .

1. Canto l'armi pietose, e 'l Capitano

Կ'երգեմ ես բարեգութ զէնքերն և այն զօրավարն .

Եւ և այն չկայ բնագրին մէջ . եսին պաղղաւակութիւնն յայտնի է . այն աւելորդ . Բագրատունին Միլտոնի առաջին տողին այնն իսկ ֆնջեր է . and the fruit of that forbidden tree. Եւ զարգիլեալ ծառոյն պրտոյ : Իմ սոցս է :

Գրթած զէնքերն ու զօրագլուխը կ'երգեմ .

Che 'l gran sepolero liberò di Cristo.

Որ թուրքերու ձեռքէն փրկեց Քրիստոսի վեհ գերեզմանն :

Բնագիրը Թուրքերու ձեռքէն այլանդակ յաւելուածը չունի . իմինս՝

Որ Քրիստոսի մեծ գերեզմանն սղատեց .

Երբորդ տողին ալը , չորբորդին՝ վըշեւը աւելորդ :

2. O Musa, tu che di caduchi allori

Non circondi la fronte in Elicona,

Ո՛վ Մուսա, դու որ դափնի գիւրաթառամ տերեւներ
Հեւիկանի վրայ ճակատիդ բռնորը զարդ չես կապեր.

Բնագիրը սերւելներ չունի, տես թէ ի՛նչ եղեր է non
circondi բայր: Իմինս է՝

Ո՛վ Մուսա, դո՛ւ որ չես պսակեր քու ճակատդ
Հեւիկանի վրայ վաղանցիկ դափնիով:

Celesti ardori . երկնային բոց խանդավառ . իմինս՝
աւիւն երկնային . rischiara . սպաճառ փայլեցուր . per-
dona , ներում ինձ չնոր՛է . sai , լաւ գիտես . là այն
կողմ :

3. Così all'Egreo fanciul porgiamo aspersi
Di soavi licor gli orli del vaso:
Succhi amari, ingannato, intanto ei beve.

Այսպէս բաժակի մ'ըրթներն օժած քաղցր հոյզով՝
Հիւանդ երեխային կու տանք դեղեր խըմելու .
Խաբուելով իրաւ՝ նա կուլ կու տայ լեղի կաթիւներ:

Դեղեր խմելու , իրաւ չկայ բնագրին մէջ . իմինս՝
կը կտրկառենք այսպէս հիւանդ մանուկին
Ամանին շուրթն՝ օժուած սնուչ հեղուկով .
Ան կը խըմէ խաբուելով դառն ըմպելին:

4. Queste mie carte in lieta fronte accogli.

դու ինքդ ազէ սողերս այս
Ընդունէ սիրայօժար՝ ճակատիդ աղու ժըմիտով:

Բնագրին մէկ սողը՝ մէկուկէս սող բրեր է . և ի՛նչ-
պէս իրաւունք չունենայ բսելու թէ խապ . մետասա-
նտեանը հայկ . չափին համապատասխան է , երբ վերջ-
նոյս չորս անդամներն իսկ՝ օրոնց մէջ կարելի է ստալլ-
աղկիլ . լողալ՝ չեն բաւած խապ . մէկ սողին դէմ , և կէս
սող մըն այ՛ երկու անդամ և.ս , օգնութեան է կանչեր .
մինչ ևս և ո՛չ իսկ մէկ սող ըրած եմ . գուա՛րբ դիմխով երգս
ընդունե . այս է իմասար բառ առ բառ : Տարօրինակը
ա՛յն է որ՝ զիս կը մեղապրէ թէ 20 երգերու վրայ իմ

փոքրիկ չափովս 210 տող աւելցուցեր եմ, երգ գլուխ
10 ու կէս տող. իսկ եթէ ինքը կարենար իմ չափովս
թարգմանել՝ է՛ն քիչը 500 տող պիտի աւելցնէր երգ
գլուխ:

Che quasi in vóto a te sacrate i' porto.

Իբր ուխտաւոր մը քեզ ասոնք կը բերեմ ձօն արգադիր

Աստիճին այլանդակութիւնն յայանի է. դո՛նէ սա՛-
պէս ըսեր, իր իսկ բառերով.

Չոր քեզ իբր ուխտաւոր կը բերեմ ձօն արգադիր.

Իմինս՝

Չոր քեզ ուխտո՛վ գրեթէ նըւէր կը բերեմ,

6. E Tortosa espugnata. Տորտոսան ալ վերջապէս ձեռք ձըգեց.

Երկու բառի դէմ չինգ բառ, ասոնք՝ սիրելի Հրանտ,
չկարծես որ «անդամներուն թիւը լրացնելու հարկադրու-
թեամբ» է, սախընա՛!

Indi. իսկ անկից յէտոյ, մէկի դէմ՝ երեք բառ, «ի-
տալերէնին իմաստը ճշգրտոյն բացատրելու համար»!

e 'l novo anno attendea.

Ուշ դըրած կը սպասէր վերադարձի նոր տարւոյն.

Ուշ կը դնէ որ յանկարծ նոր տարին չգայ չիտխչի.
Իմինս՝ կէս տող.

«Եւ նոր տարւոյն կը սպասէր».

7. E'l fine omai di quel piovoso inverno,

Che fea l'arme cessar, lunge non era.

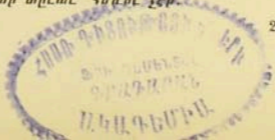
Չմեռնային այն անձրեւատ օրերուն վերջն հեռու չէր,

Որ պատճառ եղած էին պատերազմի դադրելուն.

Ինչազիրը օրերուն չունի. պատճառ եղողը օրերուն
լն'ըն է. ի՛նչ շարադրութիւն. ասի կղաւիկ հայերէն է,
և ոչ սա փողոցային լեզուն.

Վախճանն արդէն անձրեւայոյզ ձըմեռուն՝

Որ դէնքերուն դադար արւաւ՝ հեռու չէր.

Quando da l'alto soglio il Padre Eterno
 Ch' è nella parte più del ciel sincera,
 E quanto è dalle stelle al basso inferno,
 Tanto è più in su de la stellata spera.

Երբ իւր բարձր գահայքէն Որ-ինն յաւէժ Աստուած Հայր,
 Որ երկնից սերտագոյն շինջ պայծառ մտին մէջ կենայ,
 Եւ ս'ըջան աստղերէն մինչեւ խոր վիհն է գժոխոց՝
 Նոյնչափ դէպ ի վեր կայ աստղադարդ կամարէն.

Աօր կրասիկ հայերէնն է, հիմա իմինս՝ փողոցայիւնը:

Յաւիտենից երբ Հայրն իր բարձր գահէն՝
 Որ է երկնի էն սեռնեւերտ մտին մէջ,
 Եւ այնչափ վեր է աստղադարդ կամարէն,
 Որչափ հեռու է խոր դժոխքն աստղերէն.

Il Padre Eterno-ն հինգ բառով բացատրեր է, որ-
 պէս զի հայ ընթերցողները՝ զորս բոլոր ապուշ կը կար-
 ծէ՝ կարնանն հասկընալ. ասոր համար ոչ թէ «տողերը
 լեցնելու հարկադրութեամբ». իսկ լեզուն՝ Հոթենթացուոյ
 կրասիկ լեզուն է:

Այսպէս առաջ կ'երթայ, գրեթէ ամէն տողի մէջ
 անտեղի յաւելումներով: Քանի մը հաս եւս յաջորդ ութ-
 եակներէն դնեմ.

37. A cui, se nulla manca, è il sangue regio.

Որուն թէ բան մը կը պակսի՝

Չըլլան է միայն սերունդ արեան արքունի.

Հո՛ւս ալ բնագրին մէկ տողը՝ մէկուկէս տող կ'ընէ՝
 իմինս՝

Որուն արի՛ւն լոկ կը պակսի արքունի.

38. Normandi tutti; e gli ha Roberto in cura,

Che principe nativo è delle genti.

Նորմանտացի են և ամէնն ալ Հռոբերտի խնամքին տակ,

Որ սերընդեամբ ճանչցուած է նոյն ազգին սեպուհ նախարար

Աստուած իմ, ի՞նչ սոսկալի տողեր. այս կրասիկ լե-
 զուէն վերջ՝ ահա փողոցայիւնը.

Նորմանտացի բոլոր, Ռոպերդ անոնց պետն՝
Հայրենակից իշխան . . . .

Մէկուկէս տող միայն, առանց բնագրին մտքէն մա-
լի չափ չեղելու :

40. Il conte de' Carnuti indi succede, 40.

Կառնուտներու կոմսը կարգին մէջ կու մըտնէ անկէց վերջ.

Նմանաձայնութիւն անգամ կայ Հրանտս . իսկ suc-
cederին թարգմ.ը կարգին մէջ կու մտնէ՝ Առնափուտնե-
րուն նախանձն իսկ կրնայ շարժել :

48. Ella d'elmo coprissi; կէս տող.

Ծածկեց իսկոյն սաղաւարտով օրիորդն իւր կերպարանքն.

Ես ըրած եմ . որաւ նե սաղաւարտն . չորս վանկ .
ինքը 15 վանկ .

Esca continua al foco. կէս տող.

ձորա՛կ անսպառելի սիրաբորբոք Տըրդեհին.

Իմինս՝ կրակին շուցիկի մըշարժարժ . վանկով ալ իմաս-
տով ալ նման բնագրին, բայց . . . փողոցային :

49րդ ութեակին թարգմ.ը զմայլելի է իբր կլասիկ
նոր Զեբանտացւոց լեզուին . բայց ս՛ր ութեակը չէ որ . . . .

50. Che son quasi di ferro in tutto scarchi:

Pendon spade ritorte all'un de' lati. 50.

Որոնք գրեթէ բովանդակ մարմնով են զուրկ զրահներէ.

Կախած են մէջքերնուն մէկ կողմէն կոր թուրերնին.

Մեքիերնուն մեկ կողմէնը հիանալի է . ասի գործա-
ծած է՝ ցուցնելու համար որ՝ «այնպէս ջանացեր է վար-
ուիլ իր թարգմանութեան մէջ՝ որ աշխարհարար լեզու
ըսելով՝ դասական հեղինակներու սլաոշածաւոր բարձր
ոճը՝ փողոցային լեզուի չմտենայ», որ է հետեւեալը

գրե՛թէ անզըրահ.

Կը կրեն կռածագ թուրեր կախուած քովընտի.

Amanti e sposi. հարսնական լրժով սիրողքըդ դուք՝

Մարդ կը շուարի, ո՞ր մէկը՝ գնէ .

59. . . . . e instrusse

Nell'arti regie.

Վարժեցուց

Արքունի օրէնքներուն, սովորութեանց և իրաց.

arte բառին դիմաց երեք բառ, երեքն ալ անճիշդ :
Հատ մըն ալ գնենք ու վերջացնենք, ծայրը գալիք
շունի .

Sin ch' invaghi la giovenetta mente

La tromba che s'udia dall'Oriente.

Երբ աշխոյժ իւր մանկական միտքը վառեց բորբոքեց

Արեւելքէն որոտացող փողադոջ ձայնն ռազմական.

Կղասիկ լեզուով այսպէս կը թարգմանուի, իսկ փո-
ղոցայինով սա՛պէս .

Մինչեւ որ միտքն անտիական բռնկեցաւ

Արեւելքէն հընչող փողին տարփանքով :

Ուրեմն յստակ տեսնուեցաւ՝ որ «այս հայկական չա-
փով կարելի է ևղեր բնագրին ամբողջութիւնն ու շը-
նորհքը պահել՝ առանց յաւելումներու կամ յապաւում-
ներու» : Յաւելումները տեսանք, յապաւումներն ալ պիտի
տեսնենք քիչ վերջ սխալներու և անճշդութեանց շար-
քին մէջ : Բայց ամէն յանցանք ալ հայկ . չափին վիզը
պլլելու չենք . այո՛, անտարակոյս է՝ որ սխալ է չափին
բնարութիւնը, ինչպէս տեսնուեցաւ վերը, բայց և այն-
պէս նոյն հայկ . չափով կարելի էր հազար անգամ ա-
ւելի գեղեցիկ տողեր հիւսել . կը բաւէր միայն ունենալ
քիչ մը արուեստ, ճաշակ և հմտութիւն հայերէն և ի-
տալ . լեզուներուն : Ուրիշ առթիւ՝ երբ մնացած 19 եր-
գերը տարրալուծեմ, պիտի թարգմանեմ էջ մը նոյն
հայկ . չափով, ցուցնելու համար որ կղասիկ թարգմա-
նիչը հայկական չափն սպաններ է :

Հիմա դառնանք իր միւս պատճառարանութեանց :
«Այս ակնյայտնի ապացոյցն (թէ հայկ. չափը ճշդագոյն կը համապատասխանէ իտալ. մետասանտոնեանին), կ'ըսէ աւելի եւս պայծառ կ'երեւի այսու՝ որ վերոյիշեալ թուական չափով մետասանաւանկ թարգմանութիւնն՝ ստիպուեր է բնագրին ութեակները՝ շատ տեղ իննեակ եւ երբեմն նաև տասնեակ տողերու մէջ բացատրելու, որով քերթուածին ամբողջութիւնը հայերէնի մէջ 460 տողէ աւելի երկնցեր է, որ այսպէս պիտի չըլլար՝ եթէ մեր թուական մետասանտոնեան չափը՝ իսկապէս համապատասխանէր իտալական մետասանտոնեանին» :

Յորայ համբերութիւնն ունեցեր է թարգմանութեանս տողերը էջ տա էջ համբերու. (զի եթէ երգերուն վերջը դուրս թիւերը գումարէր, պիտի չգտնէր այդ թիւը, այլ 210 տող, բայց սպազբութեան մէջ թիւերու սխալներ սարգեր են, զոր դիպուածով խնայցայ) : Արդ, բաղդաստելով բնագրին ե իմ տողերս՝ 460 տող աւելի կը գտնէ հայերէնը, ե սա՝ մեծ փաստ մը կ'ըլլայ իրեն թաքալի ու թոսի գոչելու՝ թէ սա այսպէս պիտի չըլլար՝ եթէ մեր թուական մետասանտոնեանը՝ իսկապէս համապատասխանէր իտալ. մետասանտոնեանին :

Ես երբ անգա՛մ մը ջնջեցի ութեակները, այսինքն ամբողջ քերթուածին միայար ձեւ մը տուի՝ նման Ենիքալի, Իղիակալի, եւ. . . այնուհետեւ ոչ մէկ պարտք չունէի տողերուն կապուելու. ութեակ կայ որ իննեակ ըրած եմ, կայ որ տասնեակ, կա՛յ որ ալ՝ եօթնեակ. բայց ի՞նչ կ'եկէ սակէ. գրպանէս բան մը աւելցուցնօր եմ, ո՛չ. իսկ այն անտեղի յաւելումները՝ զոր ըրեր է կրասիկ թարգմանիչը «Թուրքերուն ձեռքէն»էն սկսեալ մինչեւ վերջը. եթէ իրարու քով բերենք՝ կրնա՞ս ըսել, սիրելի Հրանտ, թէ քանի՞ տող բան գուրս պիտի ելլէր :

Ես իմ հայ ընթերցողներուս հայերէն «Երուսաղէմ աղաա-
եալ» մը պիտի տամ . ջանացեր եմ տալ կրցածիս չափ
լաւ բան մը՝ առանց սողերուն թիւին նայելու . եթէ
ուզէի պահել այդ թիւը՝ ոչ մէկ նեղութիւն պիտի կրէի :
Տանդէի «Դժոխք»ը նոյն չափով երբեակներէ կազմուած
է . այս իմ չափովս սող առ սող թարգմանած եմ : Բազ-
րատունին թարգմաներ է Վիրգիլի «Մշակականք»ը ,
որուն չափն է վեցստանին՝ անլիճեկիօրէն համապատշաճ
չափ մեր հայկականին : Արդ , առաջին երգը բնագրին
մէջ 514 սող է , իսկ Բազրատունիին թարգմանութեան
մէջ 529 սող , 15 սող աւելի : Բազրատունին 514 սողի
վրայ՝ 15 սող աւելցուցեր է . ես 720 սողի վրայ տաս-
նուկէս սող : Ուրեմն՝ դե՛ռ աւելի անլիճեկիօրէն՝ իմ
4—4—3 չափս՝ համապատշաճ չափն է իտալ . մետասա-
նտանեանին :

«Սակայն ինձ համար , կ'ըսէ , սողերուն աւելի կամ
պակաս թիւերու խնդիրը այնքան կարեւորութիւն պիտի
չունենար՝ եթէ հայերէն մետասանտանեանն ալ՝ իտալա-
կանին նման շեշտաւոր անդամատուութեամբ միայն կա-
տարուէր , և ոչ թէ թուեալ վանկերու զուգահաւասար
սողերու» . որով ըսել կ'ուզէ թէ իմ թարգմանութեանս
անդամատուութիւնները կատարած եմ վանկերը միայն
համրելով՝ առանց շեշտի :

Այն արուեստը , այն գաղտնիքը՝ զոր ուսած եմ եր-
կայն և խոր ուսումնասիրութեամբ մեծ Ատաշխա գործե-
րուն , ըլլայ անդամատուութիւնը շեշտելու , ըլլայ շեշտը
փոփոխելու , մեղմացնելու , ևն . ևն . , որպէս զի ընթեր-
ցողը չը յոգնի , ըմբռնելու ատակ չէ կրասիկ թարգմա-
նիչը , և կը համարի որ «միօրինակ առողջանութեան պիտի
դատապարտուի կարգացողը , և կամ պիտի ստիպուի ստէպ
ստէպ սող սողի խառնելու , որով ոտանաւորն՝ արձակ

գրութեան մը ներդաշնակութեան կը հակի» : Հրանտ , հոս ութեակ մը պիտի դնեմ , տե՛ս , նայէ՛ թէ իրա՞ւ՛ ըսածին պէս՝ իմ տողերուս մէջ շեշտ չկայ , այլ պարզ վանկերը համրած եմ , և թէ երկու թարգմանութիւններէն ո՞րն աւելի արձակի կը հակի :

Է . ԵՐԳ . ԾՐԳ ՈՒԹԵԱԿ

Իմ քարգնանութիւնս

Թըռչուններուն ճըռուողիւնները զըւարթ՝
Որ կ'ողջունեն սյգն , ու խոխոջը վտակին
Եւ սօսափիւնը թուփերուն , և սիւքին
Ալեակներուն՝ ծաղիկներուն հետ խաղերն
Արթընցուցին զայն , բացաւ աչքը նուաղկոտ ,
Այն հովուական անշէն հիւղերը դիտեց .
Կարծեց թէ ջրէն ու ճիւղերէն ձայն կ'ելլէր
Յորդորելու զինքն հեծութեան ու լացի :

Կլասիկ քարգնանութիւնը

Մինչեւ որ զուարթաձայն թըռչունք իրենց դայլոյլիկն
Հընչեցնել չըսկըսած՝ ա՛յգն ողջունելու՝ չարթընցաւ ,
Եւ լըսեց դետի կարկաչն եւ թուփերու սօսափիւնն ,
Եւ օդին խաղապատանքն ալեաց ու ծիւ ծաղկանց հետ
Կը բանայ նուաղեալ աչերն , և հոն չորս դին կը դիտէ
Հովիւներու ամսյարնակ առանձնական խըրճիթներն .
Եւ կարծես սաղարթներու , ջրերու մէջէն կու լըսէ
Չայն մ'որ դարձեալ կը յորդորէ զինքն հեծութեանց ու լացի :

Հիմա , սիրելի Հրանտս , դո՛ւն որ բանաստեղծ ես , ճաշակ ունիս , անկեղծութեամբ ըսէ՛ թէ այս երկու թարգմանութիւններէն ո՞րն աւելի արձակի կը հակի , և որո՞ւն շեշտերն աւելի բնական են :

Իսկ տող տողի խառնելը եթէ պակասութիւն է՝ ինչպէս կ'ըսէ , (բան մ'որ ինքն ալ ըրած է իր ահագին

չափովը, և այս առաջին երգին մէջ իսկ՝ զոր բաղդատեցի՝ մէկէ աւելի տողեր գտայ), խտալական անյանգ մետասանտոնեանը (sciolto) ամենէն պակասաւոր չափը պիտի ըլլար, մինչ ամենէն գեղեցիկն է, և 100ին 90ը տողէ տող կ'անցնի. նոյնպէս անգղիական անյանգ մետասանտոնեանը. և Միլտոնի Դրախսին բնագիրը կրակ պիտի նետէինք: Կը համարին, որ կարդացած ըլլայ Միլտոնի սա տողերը. «Այսպէս շատոնց աքսորուեցաւ (յանգը) անգղիական ընտրելագոյն ողբերգութիւններէն՝ իրբեւ գռնհիկ բան մը՝ որ ընտրել գիտցող ականջներու համար ու է նուազաւոր ստոյգ հեշտութիւն մը չունի, որ կ'ըլլայ միայն վանկերու բարեյարմար թիւէն և պատշաճ չափէն, և իմաստին պեսպիստքեամբ մեկ տղիկ միւս տղիկ անցնեցիկ (and the sense variously drawn out from one verse into another) ևն. տես Դրախսին սկիզբը: Միլտոնը նախ հարցնելու էր մեր կրասիկ թարգմանչին, ինչպէս նաև Գարոյ և Մոնղի՝ խտալական verso scioltoին աստուածները: Մեր ոտանաւորին ամենէն մեծ պակասութիւնն է ամէն տողի վերջը ձայնին էջքը, ինչպէս ինծի բազմիցս զիտել տուած է Բրոֆ. Տեղա. ուստի ևս մանաւանդ թէ շատ բաւ բան ըրած եմ այս պէսպիսութիւնը մտցնելով այս երկայն քերթուածներուն մէջ, որ ոչ միայն տաղակալի չէ, այլ սիրով ալ կը կարդացուի. միայն ընթերցողը տողին վերջը չկենայ՝ երբ կէտ չկայ. այլ միացնէ յաջորդ տողին առաջին բառին. սա՛պէս .

Ու կը խըրի երկաթը ներս, և փըրանկ

Զօրավարին հոգին մարմնէն, կը թըռչի.

և փրանկը միացնելով Զօրավարին բառին՝ կ'ելլէ գեղեցիկ տող մը հայկական թատերական չափով. 3—4—4—3. Ու կը խըրի երկաթը ներս քառավանկ երկու անդամ

4—4, ուրիշ փոփոխութիւն, և դեռ ուրիշ մէկէ աւելի փոփոխութիւններ, որոնք ոչ միայն չեն յոգնեցններ ընթերցողը, այլ հաճոյք կը պատճառեն: Այս այսպէս ըլլալով՝ կրասիկ թարգմանիչը կրնայ հանգիստ ըլլալ, որ 15,000 տող չէ, այլ 100,000 տող ալ կրնայ կարդալ իմ ընթերցողս առանց ձանձրանալու, ինչպէս որ կարդացեր ու չէ ձանձրացեր. իմ տողերուս մէջ թէ՛ չափի պէսպիսութիւն կայ և թէ՛ շեշտերու, և դեռ ուրիշ շատ բաներ որոնք իսպառ կը պակսին իր թարգմանութենէն. ընթերցողները թող դատեն: Բայց ես կրնամ զինքը ապահովցնել՝ որ իր ականջէն դուրս ուրիշ հայ-ականջ պիտի չկարենայ գտնել որ «այդպիսի զայրոյթ ազդելու չափ տաղտկաձայն (անճաշակ, անարուեստ, անհամ) ընթերցումէ համ առնէ կամ զուարճանայ: Իսկ իմ չափա Շնորհալիին Յիսուս Որդիին հետ բաղդասակը՝ արուեստի անհասկացողութեան գլուխ-գործոց մըն է. կրասիկ թարգմանիչ մը միայն կրնայ ութմովանի՝ սկիզբէն մինչեւ վերջը ին-ին ձանձրացուցիչ յանգերով գործ մը իմ չափիս հետ բաղդատել. նոյնպէս Թովմաճանի 4-4-4-3 յանգաւոր Իշխականն ու Ողիսականը: Իսկ թէ Հիւրմիւզը «փութացեր է երկրորդ անգամ մ'ալ թարգմանելու Ենի-ականը», պատճառը անշուշտ հայկական չափին սիրահար մ'ըլլալը չէ, այլ ուրիշ բան՝ զոր հոս տեղը չէ ըսել: Սաչափը միայն ըսեմ որ այն հայկ. չափով թարգմ. ը միւս իր թուական յանգաւորին քով կէս փարս չարժեր. լաւագոյն ըրած պիտի ըլլային՝ եթէ չտպէին, քանի որ վախճանած էր արդէն թարգմանիչը: Հիւրմիւզը պատե-րազմ երգելու մարդ չէր. մանաւանդ հայկ. չափով. մեղ-րածորան գեղօճններու երգիչն էր ան, 4—4—3ի վարպետը, այս չափին մէջ Բագրատունիէն շատ վեր, իսկ հայկ. չափին մէջ շատ վար, եւ ոչ իսկ այն չափին

գաղտնիքն ըմբռնած է, և յաջողած է մի միայն Բուրասանիկն մէջ, ուր պատերազմ չէ երգածը՝ այլ իր սրտին մօտիկ նիւթ մը, և և ինքնագիր: Այս մասին պիտի գրեմ երբ անգամ մ'ազատիմ «մատենագրատութեան» ջախջախիչ բեռէն:

«Երկու խօսքիս» մէջ ըսած էի. հիմա «աւելի համարձակ կերպով կրնամ ըսել թէ նոր զգեստի վրայ հին կարկտան կարելի չէ ձգել: Հայկ. չափը ապրեր է կեանք մը գրաբարի մէջ, ինչպէս ապրեր է յունական և լատինական վեցոտանին. բայց ո՛չ արդի Յոյները և ոչ Իտալացիք «վեցոտանին» չեն գործածեր ևն: «Զարմանք բան, կ'ըսէ. միթէ թուական և զուգայանկ մետասանոսնեան կամ ուրիշ չափերն ալ ապրած չե՞ն կեանք մը գրաբարի մեջ. միթէ մեր կենդանի նոր շեղումն հնարեւե այս չափը (ինքն է ստորագծողը), և միթէ գործածած չե՞ն Շնորհալին, Մազիտարոս, Երզնկացին և ուրիշներ»: Ես ալ կը զարմանամ իր զարմանալուն վրայ. և կ'ըսեմ. ո՛չ տէր. իմ ընտրած չափս հին լեզուին մէջ կեանք մը ապրած չէ, այլ նոր ժամանակի գիւտ է, ո՛չ Շնորհալի, ոչ Մազիտարոս, ո՛չ Երզնկացի չեն գործածած իմ ընտրած 4—4—3 չափս. անոնց չափերն են 4—4, 4—4—4. հայկական չափ և ուրիշ չափեր՝ որոնք ի գործածութեան չեն այսօր: Իսկ այն ահագին խտիրը որ կայ 4—4—3 և 4 4—4 չափերուն միջև՝ ըմբռնելու ատակ չէ մեր կրասիկը:

«Ներդաշնակութիւնը բնաւ կապ չունի, կ'ըսէ, լեզուի մը հին կամ նոր ըլլալուն հետ, գրաբար կամ աշխարհաբար, լատիներէն, յունարէն, իտալերէն ըլլալուն հետ, և չափ կամ տաղաչափութիւնն ըստւածն ալ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ներդաշնակութիւնն»: Այ՛ առնաւուտներէնի մէջ ալ կարելի է ներդաշնակութիւն յառաջ բե-

րել . բայց այդ ներդաշնակութիւնը ինչպէս պիտի ծնանի .
անշուշտ այս ինչ կամ այն ինչ չափով . արդ , ինչո՞ւ
արդի ազգերը չեն ընդունած հին չափական վեցոտանին .
որովհետեւ այդ չափով ներդաշնակութիւն յառաջ չէր
գար իրենց նոր լեզուին մէջ . ինչո՞ւ համար կ'ըսեմ ես՝
թէ հայկ . չափը մեր աշխարհարարին վրայ հին կարկտան
մըն է . որովհետեւ հայկ . չափը ինչ ներդաշնակութիւն
որ կը ծնուցանէր գրարարին մէջ՝ նոյնը չի ծնուցաներ
աշխարհարարին մէջ : «Եթէ , կ'ըսէ , այժմ Յոյնը կամ
Իտալացին կամ Փաղղիացին չեն գործածեր հին հելլենա-
կան և կամ հռովմէական չափերը (փոխանակ վեցոտանին
ըսելու . ա՛ս միայն չեն գործածեր , և կենդանացնելու
փորձերնին ի դերեւ ելած է . չի գիտեր թէ ուրիշ շատ
չափեր գործածած են ու կը գործածեն , ինչպէս Disdico
olegiaco, Ode saffica, Ode alcaica, Ode asclepiadea,
metro archilochio ևն .) , պատճառն այն չէ՝ որ այդ չա-
փերը հին լեզուներուն վերաբերելով՝ նորերուն հետ չեն
յարմարիր , այլ ա՛յն է՝ որ այժմեան Յոյներն ու Իտա-
լացիք ու Փաղղիացիք այլ ևւս չեն զգար նիւթապէս , այլ
կ'ըմբռնեն տեսականապէս . այսինքն մտքով միայն , հի-
ներուն սաղ և երկար վանկերու զանազանութիւնը՝ զոր
իրապէս կը զգային Հելլենացիք և Հռովմայեցիք . այն-
պէս որ եթէ զգային՝ պիտի շարունակէին գործածել» :
Իրր թէ ըսէր . եթէ մօրաքոյրս պելս ունենար՝ մօրեղ-
բայրս պիտի ըլլար : Զիս հերքելու ելեր է՝ և իմ ըսածս
կը հաստատէ . ուրեմն այդ ազգերը սաղ և երկար վան-
կերու զանազանութիւնը նիւթապէս չզգայով՝ մէկդի նե-
տեցին վեցոտանին , որովհետեւ ներդաշնակութիւն յառաջ
չէր գար . շնորհակալ եմ , ըսածս հաստատեց . «Երկու-
խօսք» իս մէջ պատճառը չէի դրած , ինքը լրացուց պա-
կասը , որովհետեւ երկար գրելու սիրող է միշտ : Ես ալ

կ'ըսեմ . հայկ . չափը գրաբարի մէջ գեղեցիկ է (եթէ ի գրիչ ճարտար դիպիցի), որովհետեւ կրնանք հեռացնել գոյականը ածականէն , յատկացուցիչը յատկացեալէն , յարաբերականն յարաբերեալէն , ետեւ առաջ դնել , նախ դիրները կրկնել . հոլովները կարճ են , բայերը աւելի ուժեղ , ևն . ևն . , որով կրնանք կորով ստեղծել . մինչ աշխարհարարի մէջ չենք կրնար հեռացնել , և երաժ տողերը կ'ըլլան ծանրադանդաղ , թանձր , սափակ և արձակունակ , մանանանդ . եթէ ի գրիչ ճարտար չդիպիցի՝ ինչպէս մեր պարագային : Օրինակ մը . Իրիականին առաջին տողն առնենք .

Աքիւլեայ Պելսածնին, աստուածուհիդ, ըզքէնն երգես

Կրնանք աշխարհարարի մէջ յատկացուցիչը սկիզբը դնել , յատկացեալը երկու մղոն հեռացնել և ըսել .

Աքիւլեայի Պելսածնին, աստուածուհիդ, քէնը երգէ .

Չենք կրնար . շատ շատ պիտի ըսենք .

Աստուածուհի՛, Պելսածին Աքիւլեայի քէնը երգէ .

ըսէ , Հրանտ , ունի՞ գրաբարին կորովը , ուժը և ներդաշնակութիւնը : Կլասիկ թարգմանիչը իր յառաջարանին վերջը դրած է Դեւերու ժողովին գրաբար թարգ . ը . այդ գրաբարը՝ իր բոլոր յախնդորութեամբ հանդերձ՝ աւելի կորով ունի , քան նոյնին իր աշխարհարար թրգմ . ը :

«Եթէ Յառաջարանի մը ասպարէզը ներէր , կ'ըսէ , դեռ շատ ըսելիքներ ունէի այս հիմնելորի խնդրոյն վրայոք , բայց կը թողում զայն յարմարագոյն և դուցէ ոչ հեռաւոր պատեհի (per carità!) բաւական համարելով այս տեղ Բագրատունւոյն հետեւեալ խօսքերը» , ու հոս Մշակակալնի յառաջարանէն ահագին էջ մը կը դնէ , զո՛ւր և անօգուտ տեղ : Բագրատունին հակառակորդներ ունեցեր է ժամանակին հայկ . չափի իր նոր գիւտի մա-

սին . անոնց դէմ կը պաշտպանէ իր չափը , և որ և է վե-
րաբերութիւն չունի մեր խնդրին հետ : Իսկ կրասիկը՝ որ
միշտ վարդապետել և ուրիշներուն սխալը բռնել կը սի-
րէ , հոս ևւս ծանօթութիւն մը կը դնէ՝ բոլորովին անդէպ .
« Սխալ է կարծել թէ Իտալացիք versi sciolti (ազատ կամ
լոյծ տողեր) բսելով՝ մի միայն անյանգ մեքսսանոսնեան
չափը կը հասկընան , այլ ո՛ր և իցէ չափով շինուած ու-
տանուորներ՝ որ յանգե զուրի են (որ նոյնայանգութեամբ
կապուած չեն) versi sciolti կը կոչուին , ինչպէս են մեր
մէջ բուն հայկական կամ հիւն չափերը : Բոլոր ըսածներն
ալ սխալ են և անհեթեթ : Ահա իմ տողերս . « . . . Ֆո՛ս-
կոյոյ՝ իր « D'Omero, e del vero modo di tradurlo »
գրութեան մէջ՝ թոքերուն բոլոր թափովը կը մոնչէ , թէ
« in verso sciolto si devono tradurre gli antichi esa-
metri » , հին վեցոտանիները պէտք է անյանգ մետասա-
նոտնեանով թարգմանուին : » Ո՞ր ողջամիտ մարդը պիտի
կրնար հետեցնել այս տողերէն որ ես ըսած բլլամ՝ թէ
« Իտալացիք versi sciolti բսելով՝ մի միայն անյանգ մեքս-
սանոսնեան չափը կը հասկնան » , եթէ ունենային իսկ ու-
րիշ verso sciolto : Իտալացիք versi sciolti չունին , այլ
verso sciolto , ինչպէս գրեր է Ֆո՛սկոյոյ , այսինքն եգա-
կի , մէկ հատ , և է անյանգ մետասանոտնեանը , և ո՛ր և
իցէ անյանգ ոտանուորներ՝ ինչպէս կ'ըսէ՝ verso sciolto
(և ոչ թէ versi sciolti) չեն ըսուիր , այլ անոնք
իրենց անուններն ունին և հին չափեր են , զորս վե-
րեւ յիշեցի , Ode saffica, alcaica եւն : Կրասիկ թարգ-
մանիչը սոգէտ է իտալական տաղաչափութեան մէջ , լա-
ւագոյն պիտի բլլար՝ որ փոխանակ զիս սրբագրելու
ձախաւեր փորձն ընելու՝ սորվէր , և . . . Տասսոյի թարգ-
մանիչ մը գիտնալու էր արդէն :

Բագրատունիէն ուրիշ կտոր մըն ալ կը դնէ՝ ոտա-
նուորները լաւ կարգարու մասին , և սխալաչեչար նթերց-

ման վտանգին առջևն առնելու համար «չատ տեղեր նիւթապէս շեշտերով տպագրուած են, կ'ըսէ, անդամներու բաժանումները, մանաւանդ ուր աւելի հաւանականութիւն կար՝ այժմեան ազգայնոց շատերուն մօլութիւն դարցած սովորական սխալ առողջանութեամբ մը խանգարելու տողին դաշնակաւորութիւնը» :

Այս ձրի նախատինքն ալ «այժմեան ազգայնոց» երեսին . ազգայինները ամէն ժամանակ լաւ գրուած բաները լա՛ւ ալ կարդացեր են ու կը կարդան . կը բաւէ անոնց կարդալու արժանաւոր բաներ տրուին :

Գրարար լեզուի նախանձօրդներ գտնուեր են, և գանգատեր են իրեն թէ ինչո՞ւ գրաբար չէ ուզած թարգմանել . «մանաւանդ որ դասական (կլասիկ) հեղինակի մը գործ ըլլալով՝ անհրաժեշտ պահանջ մ'էր, կ'ըսէ, մեր դասական լեզուով թարգմանել զայն, և ոչ դեռ ևս անկերպարան եւ խեցքեկ աշխարհարարով» : Վերջին տողերը խմբին չեն՝ կ'ըսէ : Կ'երեւայ այդ գրողը Գամշաթքա կ'ասլրի, և իւր թղթակցին լեզուն միայն կարդացեր է . ծանօթ չէ մեր աշխարհարարին արդի դասական ձեւին, զոր այնքան գեղեցիկ կերպով կը գործածեն ազգային գրագէտներն, ու քիչ բացառութեամբ բոլոր ազգային լրագրութիւնը : Ու ի վերջոյ՝ գրարարի նախանձաւոր մէկուն վատաբքը գոհացնելու նպատակաւ՝ տարիներ առաջ Բազմ.ի մէջ հրատարակած գրարար պատուիլը՝ կը բարեհաճի զետեղել՝ իբր բաղդատութեան եզր մը գրարարի և աշխարհարարի միջեւ՝ և դարձեալ իբր կնիք Յառաջաբանին :

Գրարար լեզուն ինքզինքը պէտք է շա՛տ երջանիկ համարի՝ որչափ դժբախտ աշխարհարարը՝ որ գրաբար չէ թարգմանած : Յուցնելու համար թէ ո՞րքան յախտարակաց յախնթոր է այդ թարգմ.ը, Հրանտ, վերջին տողը միայն պիտի դնեմ .

Եւ լուան Պլուտոնի եւեթ խօսիցըն բոմբուք

E in questi detti il gran rimbombo udissi.

Հրաւէ՛ր կարդա բոլոր Մխիթարեանց, թէ՛ անոնց որ հին Ոսկեղարու կը հետեւին, թէ՛ անոնց որ Մխիթարեան նոր Ոսկեղարուն կը հետեւին, և ասոնցմէ դուրս ուրիշ ո՛վ որ կայ գրարարի հմուտ՝ Գուրեան Արբաղանէն սկսեալ՝ թող վկայեն ամէնքը թէ տեսած են ո՛ր և է գրարար գրքի մէջ հին թէ նոր՝ ուր շուան գործածուած ըլլայ շեշի եղևն, շուեցանի իմաստով. Ունիթոռներն անգամ՝ որոնց գրքերը թերթելու առիթն ունեցայ «Մատենագիտութեանս» պատրաստութեան համար՝ այսպիսի այլանդակ բան լրտած չեն: Այսպիսի կոչկոռոտուն սխալ մ'ընողը ի՛նչ գրարար կ'ուզես որ ունենայ. թո՛ղ շուանի (մէկ վանկ) անհնարին տգեղութիւնը. թո՛ղ որ ելեր թատերական չափը դիւցազներգութեան կը գործածէ, գուցէ և ո՛չ իսկ անդրադարձած է Բագրատունիին այն զմայելի զանազանութեան, զոր չունին Հիւրմիւզեանք և ս:

Ասիէ 18 տարի առաջ այդ տողերը թարգմաներ եմ սա՛պէս .

Եւ ի բոմբուքս արձագանգաց մեծաց եղեւ լու այս բարբառ:

Առաջին երգին բաղդատութիւնը ինծի զարմանալի անակնկալներ ընծայեց, սիրելի Հրանտոս. սխալներ և անճշդութիւններ կը վխտան մէջը: Տեսնենք նախ սխալները. մէջտեղը գրուած թիւը՝ սխալներուն համբանքն է, իսկ սկիզբը գրուածը՝ ութեակներուն թիւն է. տողերուն թիւը զանց կ'ընեմ: Բայց նախ մտիկ ընենք՝ ի՛նչ կ'ըսէ. «Թարգմանութիւնս կատարած եմ՝ աչքի առջեւ ունեալով ընագրին տաանաթիւ զանազան տպագրութիւններ, հանդերձ իւրաքանչիւրին մեկնութիւններով և ձեռագիր-

ներու և հին տպագիրներու զանազանութիւններով, և մթագոյն իմաստները պարզելով ընտիր մեկնիչներու առաջնորդութեամբ» : Փհֆ հյի :

1

1. Acquisto. առանց սխալ է . ըսել է ստացուածք կալուածք :

2

4. ritogli. կ'ազատես . սխալ է . ըսել է շոյել շորթել, ապշոյել, կորզել, խլել, շոյշոյել . բայց ոչ ազատել :

3

9. Vede Tancredi aver la vita a sdegno,

Tanto un suo vano amor l'ange e martira.

Կը տեսնէ Տանկրէտի՝ որ իւր կեանքէն դառնացած,

Ընդունայն սիրոյ ցնորքի մ'այրուքներով կը հիւծի.

avere... a sdegno ըսել է արհամարհել, անարգել, բանի տեղ չդնել, աչքին չերեւալ . ցնորք՝ աւելորդ և սխալ . ընդունայն դրեր է արդէն . vano, փռւն սէր մըն է . բայց իրական ոչ թէ ցնորք . մարդը սիրահարուած է իրապէս :

4

17. Oh quanta spene aver... quanto zelo... or ti conviene.

Սխալ է թարգմանել պիտի զգաս, պիտի տանիս, այլ

պիտի ե, հարկ ե..

5

23. peregrin. պանդոխտ . սխալ է . ըսել է ուխտաւոր . երուսազէմ ուխտի զացողը ուխտաւոր կ'ըսուի :

6

25. Ma ben move ruine, ond' egli oppresso
Sol costruito un sepolcro abbia a se stesso.

*Ուստի հարկ է աւերակ դառնայ՝ ճըմլէ գինքն, այսպէս
Իւր ձեռքով՝ լոկ գերեզման մ'իրեն փորէ, ոչ այլ ինչ:*

*Զէ հասկըցամ . Դաստոյ ըսած էր . Պետութիւններ
չի կանգներ ան՝ որ կ'ուզէ աշխարհային չիմերու վրայ
գետեղել . . . . այլ աւեր մը կը պատրաստէ իր շէնքին (ոչ
թէ աւերակ կը դառնայ, տէր բային մարդն է, մարդը
ի՞նչպէս աւերակ կը դառնայ), որուն ներքեւ ճմլուելով,
ինք իրեն համար գերեզման մը լոկ շինած պիտ' ըլլայ .
այս է իմաստը: Ի՞նչ ստակալի տողեր, տես, Հրանտ,
այսպիսին օգեղութիւնը, որ տողէ տող կ'անցնի, բայց
ի՞նչ ցաւագար դիրքով:*

7

29. Che privato fra' principi a consiglio
Sede . . .

Եւ իշխանաց այն ժողովին մէջ առան ձին կը բազմէր.

*Մէկ սխալ եւ մէկ անճշգրտութիւն . privato ըսել է
անշուք, աննշան, ստակալան . միայնակեացի կտոր մը
իշխաններու հետ ժողովի կը նստէր, անճիշտ է իշխանաց
այն ժողովին մէջ: Իմ տողս է .*

Աննշան սք՝ կաճառակից պետերուն:

8

32. Qui tacque il veglio. Or quai pensier, quai petti
Son chiusi a te, sant' Aura, e divo Ardore ?

„Inspiri“ tu dell'eremita i detti,

E tu gl' „imprimi“ ai cavalier nel core:

„Sgombri“ gl' inserti, anzi gl' innati affetti

Di sovrastar, di libertà, d'onore;

Si che Guglielmo e Guelfo, i più sublimi,

„Chiamâr“ Goffredo per lor duce i primi.

լըռեց ծերունին Արդ, ո՞ր մըտքեր, կամ ո՞ր սիրտ
Փակ են քո՛ւ առջեւըդ, նո՛ւնչ սուրբ և Աւի՛ւն աստուածեան,
Դուն ազդի ողիւտի ճրգնաւորին խօսածներն
Եւ զանոնք քալաւորի ասպետներուն սըրտին մէջ.
Փարսակ դուն տարրացած կամ մանաւանդ թէ բնածին
Փափաքնին իշխելու, ազատութեան և պատուոյ.
Ա՛յնպէս որ Գուլի էլմ՝ և Գուէլփ՝ իշխանք վեհագոյնք՝
Ամենէն առաջ ձայնեն Կոփրեղն իրենց առաջնորդ:

Inspiri, imprimi, sgombri բայերը՝ որ սահմ. ներ-
կայ եզ. երկրորդ դէմք են՝ հրամայական կը թարգմա-
նէ, և բնագրին այնքան պարզուկ սողերէն՝ կը հանէ
դժոխք մը գուրս: Գառասուն տարիէն աւելի Իտալիա
կեցող մը, որ Իտալացուոց հայերէն սորվեցնելու համար
Քերականութիւն ալ շինած է՝ պէտք էր գիտնօղ գոնէ
inspirare, sgombrare, imprimere բայերուն հրամայա-
կանները. և տէր բային բայէն վերջ տեսնելով՝ հրամայա-
կան չը կարծէք. գոնէ chiamar կատարեալը ըսելու էր
իրեն. եւ՛հօւ, ի՛նչ կ'ընես կոր: Գասոսոյ սոյն ա. երգին
երկրորդ ութեակին մէջ դրած է այդ բայերուն հրամա-
յականները. Tu spira al petto mio, tu rischiara..., e tu
perdona. Ճերը, մենակեացը խօսքը լմնցուցած է արդէն.
Քերթողը սուրբ Հոգւոյն կը դառնայ. կ'ըսէ. Մենակեա-
ցին խօսքերը դո՛ւն կը ներշնչես, դո՛ւն էիր ներշնչողը,
դո՛ւն ներշնչեցիր, դո՛ւն զանոնք դրոշմեցիր ասպետնե-
րուն սրտին մէջ, դո՛ւն խեղդեցիր, ջնջեցիր ընդարօյ-
ցանկութիւնները իշխանութեան, պատուոյ, ևն. այն-
պէս որ Գուլիւրմոս և Կուելֆ՝ է՛ն վեհագոյնները chia-
mâr, անուանեցին, կոչեցին Կոփրեար իրենց զօրագլուխ:
Այս դժբախտ ութեակին վերջին սողն ըրած էր.

Ամենէն առաջ ձայնեն Կոփրեղն իրենց առաջնորդ.

Յաջորդ ութեակը կը սկսի.

Միւսներն հաստատեցին զայն...

Ե՞րբ ձայնեցին, անուանեցին՝ որ միւսները հաստա-
անն . . . կրասիկ հայերէն իրաւ որ . . .

9

36. Nulla. ոչ ոք. սիսալ է, ըսել է ոչինչ:

10

41. Ma „german“ di cognome e di domino,

Nella gran casa de' Guelfoni è inserto.

Բայց զարմով և տէրութեամբ համագոյց ճիւղ մհարագոս

Կուէլիֆեանց մեծ աղբատոհմին պատուաստ սերունդ է խառնած.

Qu'est-ce qu'il dit? զժողք մըն ալ հոս. german
ըսել է գերման, գերմանական, գերմանացի, եղեր է
ձամագոյց ճիւղ մը հարագոս. «տասնաթիւ տղազբու-

Պիւններ, բնաիր մեկնիչներ, ձեռագիրներ, ՚ին տպա-
գիրներ», ո՞ւր էք, ի՞նչ. զո՞ւրք ալ քուն էիք, թէ քոչ-
քելու, քոչքոտելու, թանչելու, թառանչելու հետ էիք . . .

Կարնթաց և յաջորդ տղերն այնքան պարզ են՝ որ
մարդ ուզէ՝ ալ չի կրնար սխալիլ: Կուէլիֆին մայրը գեր-
մանացի է. երբ մօրը հայրը Կուէլիֆ Գ. կը մեռնի, վերջ-

նոյս երկիրները, ևն. կ'անցնին իր աղջկան, Կուէլիֆի
մօրը, մայրն ալ իր տղուն կը ձգէ, որ կը կոչուի Կու-
էլիֆ Դ. և այսպէս այս մեր Կուէլիֆը Կուէլիֆեանց մեծ
տան հետ կը պատուաստի Գերման անունով և իշխա-

նութեամբ, տէրութեամբ, երկիրներով:

11

45. è sol follia d'amore. մի միայն ցնորֆն է սիրոյ .
սխալ է. follia ըսել է խօլութիւն, շամբշութիւն, յիմա-
րութիւն:

12

46. È fama, che quel di che glorioso

Fe' la rotta de' Persi il popol Franco.

Կ'ըսուի թէ այն օրն՝ երբ Փռանկաց շըքեղապանն յաղթութեամբ

Պարսից կոտորածով հըռչակաւոր սօնուեցաւ.

Իմաստը չէ հասկըցեր, և օրը տօնելու ելեր է. շատ պարզ էր. È fama che quel di che (incui), la rotta de' Persi fe' glorioso il popol Franco. *կ'ըսէ համբաւը, կ'ըսեն թէ այն օրն՝ ուր Պարսից պարտութիւնը փառաւոր, հռչակաւոր գործեց Փրանկ ժողովուրդը՝ Տանկրէդ . . . . աղբիւրի մը քով հանդիպեցաւ . . . Կլորինտայի: Այս դժբախտ ութեակը դրած եմ վերերը: Յաջորդ տղերն ալ անճշտութեանց մէջ սլիախ տեսնենք:*

13

48. E sempre ha nel pensiero e l'atto e' l loco,

եւ միշտ գործն այն . . .

II° ր գործը. atto կեցուածք ըսել է. Տանկրէդի մտքին մէջ է միշտ Կլորինտայի կեցուածքը և տեղը (աղբիւրը) ուր զինք տեսաւ:

14—15—16

52. Taccia Argo i Mini, e taccia Artù que' suoi

Erranti, che di sogni empion le carte.

Թող լռուէ Արգոս Մինայքն իւր, թող լռուէ և Արտուս Թափառիկ իւր քաջերով, գրոց երազեալ առասպելք.

Երեք սխալ կայ այս շիներէն տողերուն մէջ. Արթուր՝ Մեծին Բրիտանիոյ թագաւորը 2. դարուն՝ Tavola Rotonda անուն ասպետական կարգ մ'հաստատած էր. Դասոյ կ'ըսէ. Թող Արգոս լռէ՛ իր Մինները, թող լռէ՛ Արթուր իր թափառական ասպետները, որոնք երազներով թուղթեր կը լեցնեն, առասպելական գործեր կը պատմեն: Դասոյ Բեդրարգայի հետեւողութեամբ գրած է այդ տողերը.

Ecco quei che le carte empion di sogni

Lancilotto, Tristano e gli altri erranti.

17—18—19

55. Non fia ch' Obizzo il Tóscó aggravi al fondo

Chi fa delle memorie avare prede:

Nè i tre frati lombardi al chiaro mondo,

Involi, Achille, Sforza e Palamede.

O 'l forte Otton, che conquistò lo scudo,

In cui dall'angue esce il fanciullo ignudo.

Որիդ Տոսկեանն ալ թող խորին մոռացութեան չը մտանէ՝

Ով որ հին յիշատակները մեծ խնամքով կը ժողվէ:

Մի՛ երեք հարազատներն՝ Աքիլ, Սփորցա, Պալամեդ՝

Լուրարդայ ծընունդը՝ երեքք զըրկըւին լոյս աշխարհէ:

Կամ Ոթոն քաջակորովն, որ տիրեց այն վահանին՝

Ուսկից դուրս կը դիմէ մերկ մանկիկն օձի բերանէն:

Երեք սխալ ալ այս սողերուն մէջ. մեկնիչները,

տամնաթիւ տպագրութիւնները կ'երեւայ հոս ալ յօրան-

կելու, փունչելու զբաղած են եղեր: Ահա ճիշդը. Յիշա-

տակներու, յիշողութեանց աւարառո՛ւն անյագուրդ (որ

է ամենածախ ժամանակը), քեզ Տոսկեանդ Որիդոյ խորը

չընկղմէ (մոռացութեան), և ոչ ալ գողնայ լոյս աշխար-

հէն (նոյն ժամանակը) երեք եղբայրները. . . . վերջին սո-

ղին ուսկիցը պիտի ըլլայ՝ որուն վրայ. վահանին վրայ

ակար մը կայ եղեր. օձ մը՝ որուն բերանէն մանուկը

դուրս կ'ելլէ:

20

57. E spesso è l'un ferito, e l'altro langue.

Եւ ըստէպ անգամ խոցուողն է մին, իսկ միւսն հեծեծող:

Languire հեծեծել ըսել չէ, այլ նուաղիչ, հիւժիւ,

էն. իսկ սողը՝ կրասիկ քիւրակերէնի. իսկ անոր յաջորդը՝

տիկնիթերէնի:

21

60. Giunse nel campo in region remote.

Եւ հեռաւոր գաւառներէ պատերազմի դաշտն հասաւ.

Բնագիրը կ'ըսէ . Բանակ հասաւ հեռաւոր աշխարհ .
 ներու , գաւառներու մէջ . բանակը ճամբայ ելեր գացեր
 էր . Հռինալդ կը փախչի կ'երթայ կը գտնէ բանակը հե-
 ոռու աշխարհներ :

22

Nobilissima fuga, e che l'imiti

Ben degna alcun magnanimo nipote

Փախումստ ազնւական , որուն անշուշտ արժանի

Հետեւող մէկն իւր վեհանձնն թողներէն կ'ուներնայ :

Չի հասկընար . պարզենք . nob. fuga, e ben degna
 che alcun magn. nipote l'imiti. Թող հիմա թարգմանէ :

23

Tre anni son ch' è in guerra. Երեք տարի պատերազմին մէջ է
 Երեք տարի կ'ընէ , երեք տարիէ ի վեր :

24

67. Nè creder può che l'uomo a fere imprese

Avvezzo sempre, or lento in ozio stia.

Եւ չէր ալ հաւատար' որ միշտ խիզախ գործերու

Սովորած մարդն այն' դանդաղէր ժամավաճառ ըլլալով .

Puo' չէ թարգմանած . fere, դժնէ, ժակն ըսել է
 lento, քոյլ, հեղզ, in ozio, անգործ. ոչ դանդաղելու
 խնդիր կայ, և ոչ ժամավաճառ ըլլալու :

Ma d'averlo aspettando aspro nemico,

Parla al fedel suo messaggero Enrico:

Եւ կ'ըսէր հաւատարիմ' իրեն Հենրիկ դեսպանին .

Թէ դանդաղինք' վրայ տի հասնի անշուշտ հըզօր թըշնամին

Միթէ , տեսեր է որ մէջէն չի կրնար ելլել , և մեկ-
 նիչները' հակառակ իրենց խոստաման' այս պարզ . . . մը-
 թութիւնները չեն փարատեր , չիննք երթայ ըսեր է
 կրասիկ թարգմանիչներու ներեալ է . փողոցայիններու չէ

անոնք պէտք է սասցէս թարգմանեն, բայց ապաստելով,
յուսարով, անկասկած ըլլարով զայն իր դէմը դժնէ սոսիս
մ'ունենայու, գանկու, կը խօսի, կ'ըսէ իր հաւատա-
րիմ գեապանին:

26

69. Chè di lui fora ogni tardanza indegna.

Անարժան համարելով իրեն ամէն դանդաղանք.

Կը նմանի՞ սըւոր. զի ոնէ դանդաղանք անարժան
պիտի ըլլայ (պատուաբեր պիտի չըլլայ) իրեն:

27—28

70. . . . a procurar l'aiuto,

Che, già più d'una volta a noi promesso,

E per ragion di patto anco dovuto.

որ օգնութիւն մեզ զըրկէ.

Նա՛ որ բացի շատ անգամ մեզի արւած խոստմունքէն՝

Պարտաւոր է մէջերնիս ալ հաստատուած դաշինքով:

A procurar l'aiuto օգնութիւն մեզ յրկե ըսել չէ,
che որ հայցական է թարգմանուեր նա՛ որ եղեր է.
խմբնա՛.

ձեռք բերել այն օգնութիւնն՝

Որ խոստացած է մեզի շատ անգամներ,

եւ պարտակա՛ն ալ է իբրեւ դաշնակից:

29

Lettere di credenza. գաղտնի նամակներ. սխալ է.
Ֆրանս. lettres de créance կ'ըսեն. ընծայագիր, վկայա-
կան գիր գեապանի, թուղթ ընծայութեան ևն. որոնք
շատ հետու են գաղտնի նամակներ ըլլալէ:

30

71. Il di seguente, allor che aperte sono

Del lucido orïente al sol le porte,

Հետեւեալ օրն՝ երբ փայլուն արեւելից կողմանէ
Բացուեցան արեգական առջեւ դրոշներն ոսկեշող.
պարզենք. allorché le porte del lucido oriente sono
aperte al sol. *հիմա թարգմանէ* :

31

73. L'arme percote, e ne trae fiamme e lampi
Tremuli e chiari, onde le viste offende.

*Ձէնքերուն դէմ ճաճանչներ ցայտեցնելով՝ կ'արձակէ
Գողգոջուն և պայծառ բիւր ակնախտիտ բոց փայլակ.*

*բան չի՛ հասկընար. տէր բայի արեւ. այդ թարգմանու-
թեամբ արեւը «զէնքերուն դէմ ճաճանչներ ցայտեցնելով՝
(արեւը) կ'արձակէ . . . խն՛իթ բան : Ահա իմինս . Արեւը*

*Չըրահներուն, զէնքերուն վրայ զարնելով՝
Կը ցայտեցնէ փայլատակներ ու բոցեր
Թըրթուուն՝ շողշող՝ շլացուցիչ աչքերու :*

32

76. E ricevè condizion di pace

Si come imporre al pio Goffredo piace.

*Խաղաղութեան համար դաշինք ու պայմաններ հաստատեց՝
Բարեպաշտըն Կոփրեդի ուզածներուն համաձայն.*

*Տէր բային Տրիպոլի թագաւորն է. քերթողը կ'ըսէ .
և ընդունեց (Տրիպոլոյ թագ .ը) խաղաղութեան պայ-
մանները՝ զորս Կոփրեդ՝ իր ուզածին պէս դրաւ անոր :
Կը նմանի՞ կղասիկ թարգմանութեան :*

33

77. L'arme pellegrine. պանդուխտներուն զէնք ու
զարդ . ըսել է անձանօք, նորօրինակ, օտար զկնխն :

34

78. Վերջին երեք սողերուն բայերը՝ որ ստորագա-
սական են՝ կը թարգմանէ ներկայ . կ'ընդունի, կու հնձեն,
կու կրե, որպէս զի ցուցնէ թէ խտպերէն չի հասկընար
կամ հայերէն չի գիտեր :

35

79. Ch'oltra quei c'ha Georgio armati e Marco

Ne' veneziani e liguri confini.

Վասըն զի բաց ի Գէորգայ և Մարկոսի տորմիղէն

Որ վենետեան և Լիգուրեան ծովափներէն են բերուած.

Բնագիրը կ'ըսէ. *Ձի բաց ի անոնցմէ (այն նաւերէն) զորս (Ս.) Գէորգն ու (Ս.) Մարկոսը զինած են վենետեակեան և լիգուրեան ջրերուն մէջ. armati (զինած) բերուած եղեր է. ne' confini բացառական՝ ծովափներէն...*

36

83. Aladin detto è il re, che di quel regno

Novo signor, vive in continua cura.

Ալատին է իւր անունն, և անդադար հոգերով

Դեռ նոր ձեռք բերած իւր սյս պետութեան խնամք կը տանի.

«Ջանացեր եմ վարուիլ, ըսաւ, որ դասական հեղինակներու բարձր ոճը փողոցային լեզուի չմտննայ, մանաւանդ որ Տասսոյ խաղի մէջ գործածեր է մեծավայելուչ, վսեմարան և բարձր լեզու մը, (ճիշդ իրենին պէս), երբեմն չխորչելով հոսովմէական լեզուին ոճերէն ու բառերէն. ուստի հարկ էր հայերէնի մէջ ալ Հեղինակին այս յատկութեան թարգմանն ըլլալ» (հէլպէթ, ո՛ր յատկութեան չեղաւ որ ասոր ալ չըլլայ), և հոս ճիշդ կ'ըլլայ՝ լատիներէն cura բառը՝ զոր հոս գործածեր է Դասսոյ՝ և կը նշանակէ սագնապ, թարգմանելով vive in continua cura, անդադար հոգերով խնամք կը տանի, կլլելով vive բայը. մինչ փողոցային թարգմանիչը ըրեր է. «Կ'ապրի տաղնապներու մէջ անդուր» :

37 - 38 - 39

88. Così l'iniquo fra suo cor ragiona.

Pur non segue pensier si mal concetto.

Այսպէս իւր սըրտին մէջ կ'որոճէ սոքարիշտն,
Այլ միտքն այս դըժընդակ խորհըրդոց չի հետեւիր.

Ragionare խօսիլ, խօսակցիկ ըսել է. 86 և 87 ութ-
եակներուն մէջ զբուսած է Ալատինի ինքնիրեն խօսակ-
ցութիւնը. կարելի՞ է որոճել ըսել: — Երկրորդ առջին
մէջ երեք սխալ կայ. տէր բային l'iniquo-ն է. ինքը՝
pensier-ը՝ որ հայցական է՝ տէր բայի կ'ընէ. concetto,
որ concepire բային անցեալ դերբայն է՝ որով և ամա-
կան՝ կ'ընէ գոյական, si mal մակրայն ալ concetto-յին
ամական կը շարկեցնէ: Հայերէն լեզուն Խաղաղուց ա՛յս-
պէս սորվեցուցեր է արդեօք:

40

Troncar le vie d'accordo, e de' nemici

Troppo teme irritar l'arme vittrici.

Կը վախնայ՝ բուրբոլին հաշտութեան թելը խլղել

Իրեն դէմ խիստ գըրգռելով ա՛յսպէս թըշնամեաց զէնքն յազթող.

Կատարեալ չըֆտերէն. մարդ կ'ապշի կը մնայ թէ
ինչպէս կարելի է ա՛յսքան անհեթեթ թարգմանել. ինչ-
պէս կարելի է troppo teme բաժնել իրարմէ. պարզենք.
Troppo teme troncar le vie d'accordo, e irritar l'arme
vittrici dei nemici.

Շատ կը վախնայ փակել գըռներն հաշտութեան,

Եւ թըշնամուցն յազթող զէնքերը գըրգռել

մուցայ, ինչ ըսաւ քիչ մ'առաջ. հա՛, միտքս ինկաւ.
«Թարգմանութիւնս կատարած եմ՝ աչքի առջև ունենա-
լով բնագրին տասնութիւ. զանազան տպագրութիւններ,
հանդերձ իւրաքանչիւրին մեկնութիւններով և ձեռագիր-
ներու և հին տպագիրներու զանազանութիւններով, և
մթագոյն իմաստները պարզելով ընտիր մեկնիչներու առաջ-
նորդութեամբ»:

Եթէ բոլոր այս տպագրութիւններով, ձեռագիրնե-
րու և տպագիրներու զանազանութիւններով, և մթա-

գոյն իմաստները պարզող ընտիր մեկնիչներով և առաջ-
նորդներով 40 (քառասուն սխալ ըրեր է մէկ երգի-
մէջ, հապա ինչքան սխալ պիտի ընէր՝ եթէ ատոնք չը-
լային: 20 երգ է. երգ գլուխ 40՝ 800 սխալ... գրաւ-
կը դնեմ որ եթէ ցուցահանդէս մը տրուի՝ ոսկի միտալի
կ'արժանանայ...

Հիմա անցնինք անճշդութեանց՝ որոնցմէ շատերը
սխալի համազօր են. գլխէն սկսինք. այս գիրքը, Հրամաս,
մանանայ է... դեռ ուրիշ շատ բաներու կրնաս անց-
նիլ. մեզք որ ժամանակս քիչ է:

Միայն ութեակներուն թիւը կը դնեմ. համբելէն
ալ ձանձրացայ:

1. Առաջին ութեակին «Թուրքերուն ձեռքէն» ան-
հեթեթ յաւելուածին Թուրքերունը՝ կարծեմ կրնայ ան-
ճիշդ համարուիլ. Սարակիկոս և Թուրք նոյն չեն. փրկել
գերեզման՝ անճիշդ, փրկել բարոյական իմաստ ունի:—
Նշան. եթէ Խաչակրաց կուրծքի խաչը կը հասկնայ՝ սխալ
է. եթէ դրօշի իմաստով գրած է, անճիշդ է. գրաբար
նշան՝ դրօշ կը նշանակէ, բայց աշխարհաբարի մէջ՝ ս'չ.
պէտք է դրօշ գործածէր:

4. Նաւահանգիստը բերելով. բնագիրը անորոշ է. in
porto, և ոչ թէ nel tuo porto.

6. Այս ութեակին նուաճեց նիկիան, պաշտպանեց,
ձեռք ձգեց բոլորն ալ անճիշդ են. avea presa, avea di-
fesa ունի բնագիրը, ողջմտութեան ալ դէմ է այդպէս
թարգմանել:

13. Նուտով ձեռք զարկաւ առած հրամանն ի գործ դնելու:

Կրասիկ հայերէն. ձեռք զարկել... հրամանն ի գործ
դնելու:

17. Լըռեց ձայնն, և անտես անքի՛ թըռաւ դէպի վեր
երկնից պայծառափայլ և գերամբարձ վե՛հ կամարն,
Հընչուած խօսքերէն ու ակնախըտիտ շողալէն՝
Բըլշացած մնաց անքերով կոփրետ, սըրտով, հիասքանչ.

Չայնը կը լռէ ու կը թռչի (ձայնը). հնչուած խօսք,
կրասիկ քիւրաբէնի, ակնախրսիտ շողայիկն ինչ բանի,
որո՞ւ, ձայնի՞ն, խօսքերու՞ն: Հոթենթացիք աւելի մա-
քուր կը գրեն. կ'ուզե՞ս, Հրանա, իմ փողոցայինս տես-
նել. ահա.

Լըռեց, անհետ եղաւ, ու թռիչքը պարզեց
Դէպ ի է՛ն բարձր ու ջինջ մտտերն երկընքին,
կոփրետոս ա՛յն խօսքերէն, ա՛յն շողիւնէն
Աչքով շլացած, սըրտով՝ ապշած կը մնայ,
Tacque; e, sparito, rivolò del cielo
Alle parti più eccelse e più serene.
Resta Goffredo ai detti, allo splendore,
D'occhi abbagliato, attonito di core.

18. Chi venne, chi mandò, che gli fu detto ?

Ո՞վ արդեօք էր և ո՞ւսկից եկողն և ի՞նչ 'սաւ իրեն.

chi mando՞ ? ըսել է ո՞վ գրկեց. ուսկի՞ց եկողն ուս-
կից բուսաւ: Չէ՞ որ ըսաւ թէ «այս հայկական չափով՝
կարելի է բնագրին ամբողջութիւնն ու շնորհքը պահել՝
առանց . . . յապաւուրման» . ուստի հիմա գործով կը
ցուցնէ. chi mando-ն տեսանք թէ ի՞նչ եղաւ. նոյն ութ-
եակին հինգերորդ ատղին il vedersi-ն այ կը կլլէ.

Non che 'l vedersi a gli altri in ciel preporre

D'aura d'ambizion gli gonfi il petto.

Այ թէ երկնից մէջ գերադաս ուրիշներէն պատուին էր՝

Որ սիրաբ կ'ուռեցնէ փառատենչիկ փքացմունքով.

Եւ ի՞նչ ներդաշնակութիւն. եթէ Բագրատունին
գլխնար՝ որ իր հնարած կամ նորոգած չափը այսպիսի
ատղեր պիտի չափէր՝ ամէն ասեմ՝ չէր հնարեր:

19. Tutto par che ritrovi, e in efficace
Modo l'adorna sì che sforza e piace.

Ամէն բան կը հնարէ կարծես, և շնորհք կ'ընծայէ
Այնպիսի զօրեղ կերպով որ կը ստիպէ և հաճէ.

Իրաւ որ «բնագրին շնորհքը (ոչ միայն) ամբողջ
պահուած է», այլ և շնորհք ալ բնծայուած. adornare
շնորհիք ընծայել, չէի գիտեր, պէտք է սորվիլ՝ ճար չկայ:

20. Մաս մի... կանգնեցին. բոշաներու քերականու-
թեամբ:

Բանակին մեծամեծները կողմեցին միասին
Փառաշուք հանդիսաւոր օր մը ժողով վեհապանծ.

I grandi de l'esercito s'unirono
(Glorioso senato) in di solenne.

Հաւաքուեցու բանակին
Աւագանին (վրեմափա՛ն ծերակոյտ)
Հանդիսաւոր օրուան մը մէջ . . . .

Աս փողոցայինն է:

22. Կեանքներնիս ծովու զոնեցիկիք. Յոյներն ու Լա-
տիններն ալ ցուղ կը զօհէին ծովուն՝ Պոսիդոնի. տես
Իշիակաւն, Ենեակաւն:

24. Dunque il fatto sin ora al rischio è molto.

Մեզ վտանգի ենթարկելու համար շատ բան գործեցինք.

Sin ora չէ թարգմանուած. յետոյ ինչ կը հասկցուի
այդ տողէն. ո՞ր խենթը գործ մը կ'ընէ ինքզինքը վտանգի
ենթարկելու համար. իմաստն է. մինչև հիմա շատ յան-
դուզն, վտանգաւոր գործեր ըրինք, վտանգներ անցու-
ցինք: Յաջորդ տողերն ալ անհնարին սղորմելի են:

29. Ciò ch' esorta Goffredo, ed io consiglio;

Ne loeo a dubbio v'ha, si certo è il vero,

E per sè noto: ei dimostrollo a lungo;

Voi l'approvate; io questo sol v'aggiungo.

Կը հաստատեմ, ըստ, ես ինքս ալ կոտրեղի տուած յորդորն.
Տարակուսի տեղ չի մընար, վասըն զի շատ իսկ պայծառ.

կը փայլի բացերեւ ճշմարտութիւնն ինքիբեմ.

Նա յայտնեց զայն, դուք հաւան եղաք, ես այս կ'աւելցնեմ.

Առաջին, երկրորդ ատղերը անճիշդ. *consigliare* հաստատել ըսել չէ. տարակոյտի տեղ չկայ՝ ո՛չ թէ չի մնար, non v'ha. ներկայ է. երրորդ ատղին a lungo-ն կերեր է, (յապաւեւ է շրտնաք, առանց յապաւումներու կրնայ թարգմանուիլ՝ ըսաւ՝ այս հայկ. չափով.) չորրորդ ատղին sol բառն ալ կլլեր է: Աս՝ սխալներուն կարգն ալ կրնար դրուիլ, երկու սխալ կայ: Ահա իմինս.

Իմ ալ խորհուրդս է հետեւել՝ կօփրեղի

Յորդորներուն, տարակոյտի տեղ չը կայ.

Ըստպէս արդէն ծանօթ՝ յայտնի է ինքնին,

Զոր ինք ցուցուց երկարօրէն ձեզ, և դուք

Հաւանեցաք. ես միայն ո՛ս կ'աւելցնեմ:

30. Այս 30րդ ութեակը յախտարակաց անճիշդ է. չէ հասկցած իմաստը, ոգին. արդէն ո՞ր ատղին մէջ զգացում կայ...

33. . . . . *esser sue parti d'ènno*

Deliberare e comandar altrui.

Իրաւունք ճանչնալով

Որ նա վրձիւ և հրամաններ տայ միւս բոլոր մնացողաց.

Իրաւունի՛ք ձանկնալով! իմաստն է. թո՛ղ իր պարտքը, պաշտօնն ըլլայ, կամ թո՛ղ ինքը վճռէ և ուրիշներու հրամայէ:

35. *Facea nell'Orïente il sol ritorno.*

Արեւելեան դին կը փայլէր տրեգական նոր լուսով.

Արեւը հին լո՞յս ալ ունի արդեօք. Դաստայ կ'ըսէ. Արեւը արեւելք կը դառնար. պարզ, մաքուր և ընտիր:

46. Այս ութեակին մէջ նշանաւոր են հարստական ղիլնը, աշխատած անդամոց, ձգեց, շուրջ պատած անճշդ-դութիւնները. սխալը արդէն նշանակած եմ:

53. *Ch'avea più cose fatte e più vedute.*

Զի ամենէն աւելի գործ էր նա տեսեր ու փորձեր.

Պէտք է ըլլայ

Ձե՛ շատ բաներ գործեր էր, շատ ալ տեսեր:

più *ամենեկն* աւելի կը թարգմանէ. չի գիտեր որ
più *կրր գոյականի քով* գրուի՝ կը նշանակէ շատ. տես
Ջահրթախ. էջ 588. più. Ի յարիչն ի գոյականս՝ նշա-
նակէ բազում, յոյով. più giorni, աւուրս բազումս, ևն.
Հրանա, *աս ալ սխալներուն կարգը պէտք է գրուեր.*

54. Eustazio è poi fra' primi; e i propri pregi

Illustre il fanno, e più il fratel Buglione.

Գլխաւոր քաջաց դասէն Եւստասիոս կը փայլի

Արդիւնքներով և Բուլիլիոն եղբորն անուամբ Տըռչակուած.

Անճիշդ. ա՛նա ճիշդը. Առջիններէն է Եւստ. և զայն
հոյակապ կը գործեն, կ'ընեն իր սեփական. անձնական
արդիւնքներն, և աւելի՛ իր Պուլիոն եղբայրը:

55. Երեք սխալ ունի այս ութեակը, զոր նշանակած
եմ. սիրեց վստահիկն ալ ճապա՛:

56. Գուիդոս! Գուխտն ունէինք արդէն շատո՞նց,

Թո՛ղ երախտամու անլիշտտակ մըթան մէջ

Եբերարտ և Գեանիէր՝ նաև դձեղ չը ծածկեմ:

Հայ բերանը քող... չընծայեմ կ'ըտէ. կարելի է քո-
խարտեհն ըլլայ.

57. Nelle scole d'Amor che non s'apprende?

Ivi si fe' costei guerriera ardita:

Va sempre affissa al caro fianco; e pende

Da un lato solo l'una e l'altra vita.

Colpo ch' ad un sol nocchia, unqua non scende,

Ma indiviso è il dolor d'ogni ferita:

E spesso è l'un ferito, e l'altra langue:

E versa l'anima quel, se questa il sangue.

Ո՛հ, սիրոյ դըպրոցին թո՛չ բաներ մարդ չե՞ ուսանիր.

Այդ վարժարանին մէջ մարտկու՛հի քաջասիրտ

Վարժեցաւ Գիլտիպէ՛ մի՛շտ կըցորդ սիրուն կողակցին:

Երկուքին կեանքի վճիռն ալ կը կախուի մէկ բախտէ.

Ոչ երբեք կ'իջնէ մէկուն միայն հարուած վնասակար,
Այլ ամէն մէկ վէրքերու կըսկիծն է միշտ անբաժան.
Եւ ըստէպ անգամ խոցուողն է մին, իսկ միւսն հեծեծող,
Նա իւր կեանք կը թոթափէ՝ թէ սա արիւնն իւր թափէ:

Տե՛ս, Հրանա, գպրոց, վարժարան, վարժեցաւ (Տա-
մարարանը միայն կը պակսի), կցորդ, կողակցին. կ'ու-
զե՞ս փողոցայինը տեսնել. ա՛հա.

Սիրոյ դըպրոցն ի՞նչ արդեօք չի սորվեցներ.
Քաջայանդուզն հոն մարտկուհի եղաւ նէ.
Կ'երթայ միշտ կիպ սիրուն կողին. երկուքի՞ն
Քլ կեանքը մէկ ճակատագրէ կը կտիուի.
Զ'իջներ հարուած որ միայն մէկը խոցէ,
Բայց անբաժան է ու է վէրքի ցու.
Ու կը հիւծի ստէպ մին՝ երբ մի՛ւսը խոցուի,
Երբ սա արիւնն՝ ան իր հոգին կը հեղու:

58. Երրորդ, չորրորդ ասղերն անճիշդ են:

59. Lui nella riva d'Adige produsse
A Bertoldo Sofia, Sofia la bella
A Bertoldo il possente.

Աթեսեայ գետափանց վրայ Սոփիա զինքն ի լոյս
Լնծայեց, այրաքաջին Բերտոլտեայ կին գեղանոյշ.

Ապականեր է Դաստոյի գեղեցիկ կրկնութիւնը (նման
կրկնութիւններ ունին Հոմերոսն ալ, Վիրգիլիոսն ալ,
որոնց թարգմանիչները չեն զեղչած դանոնք). մեր կղաւիկ
թարգմանիչը՝ որ կը ջանայ բնագրին չարհօքը, ամբող-
ջութիւնը պահել՝ կը յապաւէ, և nutricollo բառին դի-
մաց՝ երեք բառ կը թխէ. «Եւ սնունդ ու զարգացում
ընծայելով», e instrusse ne l'arti regie, կ'ընէ. «Վար-
ժեցուց արքունի օրէնքներուն, «սովորութեանց և իրաց.»
վերջին ասղին tromba բառն ալ կ'ըլլայ «փողագոջ ձայնն
ուղղական», և եղաւ գնաց. ու թեակը լ'մնայ աէ՛ ինչ
կ'ուզէ ըլլայ:

Այլ ձանձրացայ, սիրելի Հրանտ. այսպէս առաջ կ'երթայ. ութեակ չկայ որ կա՛մ սխալ մը, կա՛մ անճշդութիւն մը, կա՛մ անհեթեթութիւն մը չըլլայ. և մարդցաւ, զայրոյթ կը զգայ մտածելով միայն այն ահագին ծախքը՝ որ եղեր է. հաղարաւոր Փրանքներ լիլիշներուն, թո՛ղ թուղթը որ ընտիր է, թանաքը՝ որ ստօրական մահացուներու գրքերուն համար գործածուածէն տարբեր է... և ես, հաւատա՛, անկեղծութեամբ և ցաւով կ'ըսեմ, որ ամբողջ առաջին երգին մէջ չգտայ սող մը, տո՛ղ մ'անգամ, որ շնորհք մ'ունենար, ճաշակի նշոյլ մը ցուցնէր, արուեստի ժպիտն ունենար, ունենար ընտիր բառ մը, վերջապէս զգացուած ըլլար... տասնի սուկայի գործ չէի կրնար երեւակայել, երազել անգամ... սխալով կը սկսի, սխալով ալ կը վերջանայ. եթէ չես հաւատար, ահա դնեմ 20րդ, վերջին երգին, վերջին ութեակին, վերջին երկու տղերքը.

E qui l'armi sospende e qui devoto

Il gran Sepolcro adora e scioglie il voto.

Եւ հոն գէնքերն իւր կտիտելով իբրեւ նըւէր արգադիր
Կ'երկըրպագէ Գերեզմանին լուծելով ուխտն և երգմունքս:

Կա՛յ յապառում, կա՛յ յաւերում, կա՛յ սխալ: Իբրեւ նուէր արգադիր (ո՛րչափ ալ կը սիրէ այս բառերը, անգամ մը գործածեց ա. երգին մէջ), երդմունք իր զրպանէն են. e qui devoto, gran բառերը կլլեր է, յապառելի է. scioglie il voto լուծելով ուխտն՝ սխալ է. մենք Հայերս ուխտ կատարել կ'ըսենք, կամ ընուդ. ուխտ լուծել ուխտը աւերել ըսել է. ինչպէս պակի լուծել:

Մեր կղաւթի թարգմանիչը ա՛յնքան լեցուն է ինք իրմով, ա՛յնքան վստահ է իր գործին կատարեալ յաջո-

զուժեան վրայ, որ ուրիշի գործը փողոցային, ամէն կերպով թերի ներկայացնել ջանալէ յետոյ, կը համար- ձակի հետեւեալ սողերը գրել .

«Ասկայն թարգմանութիւնս սպազրութեան յանձ- նուած պահուն՝ որմղդական ծննդեան մ'անակնկալն ունեցաւ . իրմէն առաջ . . . կանխեր ծներ էր ուրիշ թարգմանութիւն մ'ալ» :

Իմ թարգմանութիւնս՝ երբ ինքը լեզուն դուրս ինկած լինցուց իրենն ու սպազրութեան յանձնեց՝ չորս տարուան էր, կաթէ կտրուած և կը քալէր ալ : Հոս ամէն ոք գիտէ որ ես 1907-ի վերջին չորս ու կէս ամիս- ներուն մէջ թարգմանեցի, ու կը սպասէր ձեռագիրս . անկէ վերջ հրատարակեցի «Մատենագիտութեան» եր- կու պրակները, թարգմանեցի Լէորարաի Երզնը, Աղա- նուրի Նոր երգերը, Վիրգիլի Ենեականը, Հոմերի Իլիա- կանը . ասոնք բոլոր Դասույի թարգմանութենէս վերջը ծնած ու առաջ լոյս տեսած են : Սխալ կը բաջաղէ : Իսկ այդ սողերուն ոգին՝ որ հեռու է բարի ըլլալէ՝ ահա . Զրուան հազար տարի զո՞ ըրաւ՝ որ Որմիղդ անուն որդի մ'ունենայ . և մինչ ինքը կը տարակուսէր, Որմիղդ և Արճմն յղացան իրենց մօր արգանդին մէջ : Զրուան իմանալով թէ երկու որդի են՝ ըսաւ . Ո՞վ որ առաջ հասնի ինձի, զանի թագաւոր պիտի դնեմ : Որմիղդ հօրը խորհուրդն իմանալով՝ Արճմնին յայտնեց : Արճմն լսելով զայն, ծակեց որովայնը և եկաւ կեցաւ հօրը առ- ջեւ : Զրուանը հարցուց . Ո՞վ ես . Արճմն ըսաւ . Որդիդ եմ : Ըսաւ անոր Զրուան . Իմ որդին անուշահոտ և լու- սաւոր է, և զու խաւարին և ժանտահոտ ես, ևն . Ըսել կ'ուզէ այդ սողերով՝ որ իր թարգմանութիւնը Որմիղդն է՝ լուսաւոր և անուշահոտ . իմինս՝ Արճմն խաւարին և ժանտահոտ + փողոցային : Գիտե՞ս, Հրանտ .

Թէ ինչո՞ւ այդքան յառակնայեղջ ու պոռոտ է մեր կղասիկ
Թարգմանիչը . նախ՝ գուցէ կը կարծէ թէ ազգայնոց մէջ
խալազէտներ չկան , որ կարենան բաղդատել իր թարգ-
մանութիւնը . ես այ պիտի չկարենամ պատասխանել ,
պատասխանեմ ալ՝ տպող պիտի չըլլայ , և իր բաջազանք-
ներն անպատիժ պիտի մնան . երկրորդ՝ Արփիարի տո-
ղերն ունի՝ իր յոյսն ու լոյսը , զոր դբաւ Բագլւ.ի մէջ ,
զոր գուցէ հազար հոգւոյ ալ գրեց , և զոր իր տըխ-
րահոչակ Յառաջարանին մէջ ալ կը գնէ . ա՛հա .

« Է . Տիրոյեանին թարգմանութիւնը Թաստոյի Երու-
սաղիւմ Ազատագրեալէն պարզապէս գլուխ-գործոց մըն է
աշխարհաբառ տաղաչափութեան արուեստին . կորովա-
լիր , ներդաշնակ , անստգիւտ . խալաջի մեծ բանաստեղ-
ծին արժանաւոր թարգմանութիւն : Մաղթենք որ ալ
հատուկատրները դաղրին և ունենանք ամբողջակի թարգ-
մանութիւնը մէկ հասորի մէջ : Ինչո՞ւ Միլտոնը , Հոմե-
րոսը , Վիրգիլիոսը զատ զատ և մէկանց տպագրել , ու
Թաստն կտոր բրդուճ : Է . Տիրոյեանին Երուսաղիւմ Ա-
զատագրեալը՝ աշխարհաբառին Միլտոնը պիտի ըլլար : — »
Է . — (Լուսաբեր 1906 , Բ . տարի , թ . 170) :

Ինչպէս չգզլիկ , չսխալակիկ , չսրարբի Արփիարի այս
տողերէն : Բայց Արփիարն այդքան անճարակ մարդ էր :
Եթէ իմ ճանչցած Արփիարս է՝ կը կասկածիմ որ այդ
տողերը համոզմամբ գրած ըլլայ , կամ նոյն իսկ կարդա-
ցած ըլլայ ու և է կտոր : Սովորութիւնն էր նոր բան մը
ունենելուն պէս՝ մինչեւ երկինք բարձրացնել : Նոյն բանը
ինձի ալ ըրաւ : Ասկէ շատ տարի առաջ՝ առ ի փորձ՝
Տանդէի Գծոյնին ա . երգը աշխարհաբար թարգմանեցի
Բագլւ.ի մէջ՝ 5—5 և յանգաւոր : Ըրածս ոստում մըն էր
գրաբարէն աշխարհաբար , բայց brusque . է՛ն դժուար բանին
վեռք զարկած էի , և կարճ ոտքերով ու յանգաւոր :

Արփիար երկինք բարձրացուց . Չօպանեան դժոխք իջեցուց :
Արփիար Վենետիկ եկաւ , ըսի . Ինչո՞ւ այնքան գովեր էիր .
ես չկարդացի , ըսաւ . Լեւոնը (Բաշալեան) ըսաւ թէ կո-
րովի , ուժեղ թարգմանութիւն մըն է . . . : Այսպէս կամ
այնպէս , հաւներ ես , Արփիար խօսք չունիմ . բայց թէ « Է .
Տիրոյեանին Երուսաղեմ Ազատագրեալը՝ աշխարհարաւին
Միլտոնը պիտի ըլլար » , առ չէ , կա՛նգ առ . առկէ աւելի
մեծ ոճիր չէիր կրնար գործել : Այն տիեզերափետեկ՝ ան-
ծայրածիր՝ անդնդախոր վի՛նը որ կայ դրարար Միլտոնին
և այդ աշխարհարարի Միլտոն օղանագ գրքին միջեւ , չեն
կրնար լեցնել ո՛չ երկրագունտը՝ իր լեւներով և ովկիա-
նոսներով , և ո՛չ երկնագունտը՝ իր արեւով , լուսինով ,
ծանօթ և անծանօթ բոլոր աստղերով ու մոլորակներով :

Ուրիշ . « Երկուք և երիւք վկայիւք հաստատեսցի
ամենայն բան » ըսած է անսուտ Բերանը : Ուրիշ մըն ալ
կար , կ'երեւի մոռցուեր է . ա՛ն ալ ես դնեմ :

« Մանաւանդ անհանդուրժելի են Է . Աթանաս Վ .
Տիրոյեանի թարգմանութիւնները : Մ՛հ զարհուրելի բան
է . հայերէն չէ առիկա , ո՛չ ալ . . . չինարէն : Լեզուն ա՛յն-
քան չարչարուած է այդ գրիչին տակ , որքան Հայը՝ ա-
սոր անոր ձեռքին տակ : Բանարարուած , խոշտանգուած ,
գանակոծուած է , և իր վրայ կը կրէ սարսափելի խղա-
ժահութեան մը հետքերը :

« Թատոյի մէկ թարգմանութիւնը ըրած է Է . Ա . Վ .
Տիրոյեան , Ազատում Երուսաղեմի դիւցաղներգութենէն
հատուած մը , որուն բացատրական ծանօթութիւնները
կու տայ խմբագրապետը (ի՛նքը) այդ քրանցնող , եղկելի
թարգմանութենէն առաջ . . . :

« Խորհեցէ՛ք որ 840 (ու՛թ հարիւր քառասուն) տող-
նոց այս անմարսելի թարգմանութիւնը սպաննելու կը
ծառայէ պարզապէս , գրեթէ հինգ հարիւր տարիներէ ի

վեր դարերու փոշիին տակ արդէն մգլտած, ծթած շիւքազներգութիւն մը: Հ. Ա. Տիրոյեան քսաներորդ դարու թարգմանիչ մըն է սակայն: Ունի նաև Սիկիլիա եւ Յեղափոխութիւնը՝ 136 տողնոց ուրիշ թարգմանութիւն մը՝ տեսակ մը անըմբռնելի ստեղծութիւնով միշտ չարչարելով մեր այնքան ազուօր ու անոյշ լեզուն»։ Ազատամարտ 1910, թ. 267:

Կ'երեւայ թէ Պարսամեան ճաշակ ունի, ըսի՛, ինքն է այդ սողերը գրողը. բայց մե՛ղք. այդ վերջին քանի մը սողերը գրելու չէր. հազար դար ալ անցնի՛ այն դիւցազներգութիւնը ո՛չ կը մգլտաի, ոչ ալ կը ծթոի... տարակոյս չկայ թէ երբ traduttore մը՝ traditor կ'ըլլայ՝ ընթերցողը բուսուշան կը կորանցնէ. և այն երգը է՛ն գեղեցիկներէն մէկն էր:

Հիմա տեսնենք թէ ա՛յն լեզուն՝ զոր կղասիկ թարգմանիչը փողոցայիև, ժանտանոս, խաւարիև կ'անուանէ՝ ինչպէս կը դատուի ազգային գրագէտներէն:

«Հ. Ղազիկեան... իր թարգմանութեանց լեզուին, ոճին, տաղաչափութեան մէջ ինքզինքը կը յայտնէ իրական արուեստագէտ. ասիկա բարեբաղդութիւն մըն է մեզի համար, որովհետեւ շնորհիւ այս հանգամանքներուն, մենք պիտի ունենանք գլխաւոր դասական հրաշակերաններուն աշխարհարար տաղաչափեալ շեղեցիկ թարգմանութիւնը՝ նուրբ արուեստագէտի մը ձեռքով յօրինուած:

«Ճաշակը որով Հ. Ղազիկեան իր հայերէնին մէջ՝ կ'ընտրէ բառերը, զանոնք կը դասաւորէ և կը հիւսէ իր սողերը, եզանակը որով կ'ըմբռնէ «ոտանաւորին» յա-

տուկ հրապոյրը ու տաղաչափուած լեզուին թեթեւ երաժշտութիւնը, այն կերպը որով մեր աշխարհաբարին բոյոր ուրոյն գեղեցկութիւններն ու շնորհները նկատած, իւրացուցած է և գիտէ անդին կիրարկել, ամէն գովեստէ վեր են. Ալիշան ինքն իսկ, որ ստեղծագործ քերթող մըն էր՝ մեծ աւիւնով ու կրակոտ երեւակայութեամբ, ինքզինքն այդ ճաշակէն զուրկ ցոյց տուած է յաճախ թէ՛ գրարարի և թէ՛ աշխարհաբարի մէջ:

«Ըսել չեմ ուզեր որ Հ. Ղազիկեան անթերի եղած ըլլայ իր ցարդ հրատարակած բոլոր թարգմանութեանց մէջ. Տանթէի Դժոխքին թարգմանութիւնը, մին իր առաջին փորձերէն, պակասներ չատ ունէր. (չատ իրաւացի. երկրորդ տպագրութեան մէջ չատ բան բարեփոխեցի, բայց դեռ կան ինչ ինչ թերիներ). Աղանուրի և Լէորարախի քերթուածներուն թարգմանութիւնը անհունապէս աւելի գեղեցիկ էր, բայց անոնց մէջ ալ դեռ կային թերութիւններ. (ու հոս կը նշանակէ): Ասոնք բիծեր էին միայն այդ հոյակապ թարգմանութեանց մէջ, ուր կը վիտային անթերի կատարելութեամբ տուններ, օղային թեթեւութեամբ սահող թաւարոյզ, շնորհալի նազանքով մը օրօրուող տողեր, տողեր՝ որոնցմէ աւելի գեղեցիկները չեն գրուած ու չեն կրնար գրուիլ մեր աշխարհաբարով:

«Արդ, Թաստոյի Երուսաղեմ Ազատեալին թարգմտումէ երգ մը ինձ տուաւ Հ. Ղազիկեան՝ վերջին անգամ վենետիկ գտնուած միջոցիս, ունի բոլոր յատկութիւնները և գերծ է մէկ քանի թերութիւններէն զոր վերեւ նշանակեցի. հող, այլ եւս Հ. Ղազիկեան իր արուեստին գենիթն է հասած. աւելի բնական, դիւրասահ, շնորհալի տողեր, պատմուածքի աւելի գոզտը, յստակ ու վայելուչ ոճ, աշխարհաբարի սիրունութիւններն արժեցնելու աւելի կիրթ ու ճարտար ճաշակ կարելի չէ երեւակայել . . . .

«Միեւնոյն կատարելութիւնը գտայ նաև Ենէականի Ա. երզին թարգմանութեան մէջ, զոր Բագրևաթկար հրատարակեց այս օրերս: Է. Ղազիկեան այլ ևս տիրացած է արուեստին. այլ ևս օտար մեծ բանաստեղծները իր մէջ պիտի գտնեն թարգմանիչ մը որուն նմանը քիչ կայ ու է ազգի մէջ: Հոս սակայն, Ենէականի այդ աշխարհարար թարգմանութեան երեւոյթին մէջ, կայ ուրիշ մէկն ալ զոր պէտք է շնորհաւորել, այն է Ս. Ղազարու արբահայրը: Ենէականի աշխարհարար թարգմանութիւն մը Վենետիոյ վանքին մէջ, ուր Այիւան ինքն իսկ աշխարհարարը «քուրջի կտոր» կ'անուանէր, ուր Վիրգիլի և աշխարհարարի զուգակցութիւնը հայնոյանք պիտի նկատուէր երբեմն, ուր Հիւրմիւզէ մը յետոյ Ենէականի նոր թարգմանութեան մը ձեռնարկելը սրբապղծութիւն պիտի կրնար նկատուիլ, ուր ուր ու յանգուզն նորութիւն մըն է, որ ցոյց կու տայ թէ Ս. Ղազարու վանքը կենդանի է, քանի որ կրնայ վերանորոգուիլ, քայլ մամանակին հետ. և արբահայր մը, որ ասիկա կ'ըմբռնէ, կը թոյլատրէ, և կը քաջալերէ, արժանի է շնորհաւորութեան:

«Պարզապէս հրաշալի է Ենէականի այդ աշխարհարար թարգմանութիւնը. մեր աշխարհարարը՝ ա՛յդպէս գործածուած՝ կրնայ մրցիլ գրաբարին հետ. իսկ հարազատութեան տեսակէտով, նկատի ունենալով ինձ հաղորդուած տեղեկութիւնները, Է. Ղազիկեանի թարգմ.ը աւելի մօտ է բնագրին քան Հիւրմիւզինը. այս հարցը լատինագէտները պէտք է վճռեն. բայց փրօֆէսէօր Թեօօթա, բազմաձուտ գրականագէտ լեզուարան հայագէտը, նրբաճաշակ ու խոտապահանջ մարդ, գրեր է Է. Ղազիկեանին՝ այդ թարգմ.ը կարդալէ յետոյ՝ «Պէտք է ձեզ շատ գովեմ»: ասիկա արդէն մեծագոյն վարձատրու-

թիւնն է տաղանդաւոր Մխիթարեանին ջանքերուն...»
Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ, Անահիտ 1908, Թ. 1-2-3-4, էջ 10-11:
Այդ տողերը գրողը՝ ժամանակաւ, նախափորձերուս
աւթիւ՝ բարկոնխմով քերած քերթած է կողերս...

«... Հ. Ղազիբեանին մէջ ուրախութեամբ կը վե-
րահաստատեմ ուժի, կամքի և իմացականութեան այն
հաւատագոր նուիրումը՝ որ յատկանիշը եղած է Մխի-
թարեան կրկին փեթակներուն բեղուն գործունէութեան:
Հայր Ղազիբեան նոր խտութիւն մըն է հին առաքինու-
թիւններու: Արդարեւ բաւական է քանի մը էջ ուշադ-
րութեամբ աչքէ անցընել իր այս գործէն (Մատենագիտու-
թիւն), համոզուելու համար թէ իր վերցուցած բնոր
անսովոր ծանրութեամբ բնւ մըն է, ջախջախիչ, քանդիչ:
Հիացումով ու յարգանքով կը նկատեմ ես այս երիտա-
սարգ վանականը՝ որ մոռցած ինքզինքը, մոռցած քիչ
մը ամէն բան, «գրականութեան սիրոյն», ինչպէս կ'ըսէ
ինք, կեանք մը կը տրամադրէ: Վասն զի իր ծրագրած
ու հանած աշխատութիւններուն վրայ խորհիչ խել բա-
ւական է գլխի պոսոյս ունենալու համար: Մասնագի-
տութենէն դատ, սրուն վրայ քիչ մը յետոյ աւելի մանրա-
մասնորէն կ'ուզեմ խօսիլ, Հ. Ղազիբեան ծրագրած է
հին ու նոր ազգերու գրականութեանց հրաշակերաները,
արձակ թէ ոտանաւոր, աշխարհարարով հայացել 50 հա-
տորներու մէջ: Այս ծրագրին կարեւոր մէկ մասը արդէն
գործադրուած կրնայ համարուիլ: Հ. Ղազիբեան մինչև
հիմա թարգմանած է կենդանի, ճկուն աշխարհարարով
մը՝ Տանթէն, Օստիանը, Լէորատտին. Թաստն, Վիրգի-
լիտը, Հոմերոսը, Աղանուրը ևն: Մանաւանդ հին դա-
սական մատենագրութեանց գլուխ-գործոցներուն այս

աշխարհաբար հայացումը՝ ազնիւ ու մեծապէս գնահատելի աշխատութիւն մըն է: Բաւական է ուշադրութեամբ աչքէ անցընել այս գործերը, համոզուելու համար թէ երիտասարդ Մխիթարեանը ի յայտ բերած է հոն ընտիր լեզուագիտութիւն, հմտութիւն, ճաշակ, և տաղանդ: Մասնաւորապէս շատ հաճոյքով կարդացի Լէորարտին ու Ենեկականը, ու իմ վրայ շատ լաւ տպաւորութիւն ըրաւ Իշխականի առաջին երգին թարգմանութիւնը, երեւցած Բազմալեզու մէջ...»: ԱՐՏԱՇԷՄ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ, Ազատամարտ (Յաւելուած) Բ. տարի 1911, Թ. 1 (53):

Այս տողերը գրուած ատեն՝ դեռ հրատարակուած չէին Երուսաղէմն ու Իշխականը:

Ազատամարտի մեծ խմբագիրը Ազատամարտի մէջ գործերու ազգը դրած ատեն՝ ամէն անգամ մեծաշխատ, բազմաշխատ ածականները կու տար, և կը յանձնարարէր որ նոր սերունդը կարգայ զանոնք:

«Հիւրմիւզէն, Բագրատունիէն ու բազմարդիւն Ալի-շանէն վերջ՝ Վենետիկի վանքը անշուք լուծեան մը պիտի դատապարտուէր եթէ չըլլար սա համակրելի եւ անխոնջ Հայր Արսէն Ղազիկեանը: Ղազիկեանը արդէն իսկ դատաւորուած կը թուի ինձ Մխիթարեան մեծ գէմքերու մօտ: Հետզհետէ ան կու տայ հայ գրականութեան արժէքաւոր թարգմանութիւններ աշխարհաբար, ու նաև մէջտեղ կը նետէ սա Մատենագիտութիւնը՝ որ կ'երեւայ թէ կոթող մը պիտի ըլլայ...»

«Մակայն ծանրածանր այս Հանրագիտարանին մէջ չի սահմանափակուիր Հայր Ղազիկեանը: Հետզհետէ ան չափաբերուած աշխարհաբարի կը վերածէ գրական ար-

ժէքաւոր գործեր: Վիրգիլիոսի Ենեակախէն վերջ, Տանդէի Գժոխիքը, Լէոբարտիի Երգերը, Ազանուրի Նոր երգերը, ու հիմա ալ արդէն Հովերոսի Իլիականը մամուլի տակ է, ինչպէս Թասոյի Երուսաղէմը: Իր թարգմանութիւնները հետզհետէ գեղարուեստական կը դառնան ու զինք պիտի կրնանք օր մը աշխարհաբարի Բագրատունին կամ Հիւրմուզը կոչել. . .» ՏԻԳԻԱՆ ՉԷՅԿԻԻԲԵԱՆ, Ուսան Ա. տարի թիւ 3, 1 Յուլիս 1911, էջ 687—8:

« . . . Գիշերը ցորեկին խառնող՝ անվհատ աշխատողի տիպար մը, որ Ա. Ղազարու քերթողական մատենադարանի գրաբարակերտ ճօխութեան վրայ բարդած է զուտ աշխարհաբար այս (վերեւ կը յիշէ) հատորները, շատը քաղուած՝ օտար մատենագրութեանց գլուխ-գործոցներէն: Գեղեցիկ յանդգնութիւն մըն էր իր բրածն որով արժանի եղաւ յորջորջուելու «Աշխարհաբարի Բագրատունին»: Դասուցի Երուսաղէմ ազատեալը մամուլի տակ է. իսկ Իլիականը սկիած է արդէն աշխարհաբարի վերածել: Իր թարգմանութիւններն անթերի են, ձկուն, ներդաշնակ և բնագրին վերջին ծայր հաւատարիմ» . . . ԹԷՈՒԻԻԿ, Ամենուն սարեցոյցը 1911, էջ 268—9:

«Մինչդեռ Կովկասի Հայոց Հրատար. Ընկերութիւնը . . . լրագիրների մէջ չեփօրներ է փչում, թէ Հոմերոսն է թարգմանել տալու . . . . հետուն, Վենեսափի Ա. Ղազար կղզում, երեւան է գալիս հայ գրականութիւնը հարստացնող աշխարհաբար մի այնպիսի շարժում, մի այնպիսի հոյակապ գործունէութիւն, որ

կարող է կովկ . Հայոց Հրատ . Ընկերութեան նման շատ
ընկերութիւնների բերանը բաց թողնել : Մարդ , յիրաւի ,
չի՛ կարող զսպել իր հիացումը թէ ինչպէ՛ս մի խումբ
հայ կրօնաւորներ , կծկուած այդ փոքրիկ , հայրենիքից
հեռու ցամաքի վրայ , շատ աւելի հարստացնում են իրանց
մայրենի գրականութիւնը , քան մենք մեր բոլոր ընկե-
րութիւններով ու միլիօնաւէր բուրժուաներով , քան
մենք մեր բոլոր ստուար ինտելիգենցիայով և մեծախօս
գործիչներով . . .

«Առնենք , օրինակ հէնց , Վենետիկից մեզ եկած՝ Հայր
Աբաէն Ղազիկեանի «Հայկախան ինր մասեկագիտութիւն»
մեղուաջան , մանրակրկիտ եւ ըստ ամենայնի գնահատելի
աշխատութիւնը : Մարդ ուղղակի զմայլում է աշխատա-
սիրտի համբերութեանը , չարքաշութեանը և երկար շունչի
վրայ . . . . Հայր Ղազիկեան , չնայելով որ այդպէս ծան-
րաբեռնուած է , գտնում է սակայն ժամանակ ու տրա-
մադրութիւն՝ ուրիշ ծանր աշխատութիւններ էլ յանձն
առնելու : Ու միմեանց կտեւից հայ գրականութեանն է
տալիս դասական երկերի աշխարհաբառ թարգմանու-
թիւններ :

«Սեղանիս վրայ է ահա այդ երկերից մէկը , Վիր-
գիլիօսի յայտնի «Ենեակիան» զիւցազներգութիւնը . . .
Տասնեւհինգհազար տողից աւելի այդ մեծ գործը հայե-
րէնում բռնել է 573 երես մանր տառերով : . . . Թէ որ-
քան մեծ հաճոյքով է որ կարդում եմ այդ թարգմա-
նութիւնը , ծածկել չեմ կարող : Վարպետ կերպով կա-
տարուած է հայացումը Վիրգիլիօսի այդ զիւցազներ-
գութեան , լեզուն շատ մատչելի է . թիւրքահայ պարզ ,
սիրուն աշխարհաբառ է . . . :

«Չէ՞ որ արդէն Վենետիկը անցեալում տուել է
գրաբառ և այժմ էլ տալիս է աշխարհաբառ շատ թարգ-

մանուֆիւններ դասականներից: Ահա՛ աչքիս առջև են, օրինակ հէնց Դանտէի «Ասուածային կասակերգութեան» երկու առաջին հատուածների «Գոթիս եւ Քաւարան» աշխ. չափածոյ թարգմանութիւնները, կան Սասիանի «Քերթուածները», նո՛ր ստացայ նաև յայտնի իտալացի մեծ բանաստեղծ Լէօպարտի «Երգերի» աշխ. թարգմ.ը, նոյնպէս ոտանաւորով... Ու այդ ամենի թարգմանիչն է Հ. Ղազիկեան, այդ ամէնը տպուել են ու տպուում են Վենետիկ: Մի՛թէ զարմանալի կը լինի, եթէ վաղը-միւս օր ստանանք Հոմերոսի «Ողիսականի» և «Իլիականի», Միլտոնի և ուրիշ դասականների աշխ. թարգմանութիւնները՝ կատարուած ու տպուած խնամքով, ուշադրութեամբ և հրատարակութիւնը այնքան էժանացրած»: Վ՛ր՛Թ՛ԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ, Կայծեր, 1910, Թ. 29:

«Հ. Ա. Ղազիկեան անխոնջ Մխիթարեանը, Հայ Գրականութիւնը օժտած է Վիրգիլիոսի Ենեականին աշխարհարար թարգմանութեամբը: Ենէականը այնչափ ծանօթ է որ աւելորդ պիտի ըլլայ խօսիլ անոր վրայ: Մինակ թարգմանութեանը համար կրնանք ըսել թէ խիստ յաջող է ու համաձայն արդի աշխարհարարի օրէնքներուն: Հ. Արսէն արդարեւ կրնայ պարծիլ թէ ժամանակը օգտակարապէս կը կիրարկէ: Հազիւ աշխատութեան մէկը աւարտած, կու տայ Հայ Գրականութեան ուրիշ աշխատութիւն մը և այսպէս յաջորդարար: Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւնը արդարեւ սքանչացումի արժանի աշխատութիւն մըն է. գերմարդկային ճիգով մը պրպտած, գտած, դասակարգած է... Զերմապէս կը շնորհաւորենք զինքը իր գիշերաջան աշխատութիւններուն համար... Ժամանակ 1910, Թ. 508:

«...Իբր և այ գրասէր՝ մեծապէս ուրախ եմ ձեր մէջ ողջունելով մարդկային հանճարին ամէնէն գեղեցիկ արտադրութիւններէն մէկին, Ենէականին, աշխարհաբար առաջին թարգմանիչը: Լայ գրականութիւնը երախտապարտ է ձեզի. դուք անոր համեստ պարտէզը կը ճոխացնէք շքեղ ու անթառամ ծաղիկներով: Ենէականի թարգմ.ը անկորուստ фонд մըն է, որ կ'աւելնայ մեր մտաւոր հարստութեան վրայ: Ձեր գործը, ընդհանրապէս, արժանի է ամէն յարգանքի ու ամէն սքանչացումի: Կը մաղթեմ որ շարունակէք զայն աննկուն եռանդով ու յարատեւութեամբ, ու ձեզմով ու ձեր նմաններով՝ հանճարային Մխիթարի հիմնած լոյսի հակայ վառարանը մշտապէս շողայ դարերու մէջէն, ի վառս Լայ անունին» . ԱՄՏ . ՅԵՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ, նամակ, հրատարակուած Բազմ.ի մէջ:

«Անհուն հրճուանօք ընդունեցայ «Ենէական»ը: Արդէն 13—14 էջեր, զորոնք կարդացի, շատ հաճելի երեցուցին ինձ Ձեր մատանց երկը: Եւ ի՞նչպէս չերեւայ հաճելի, երբ ոտանաւորի ձեւ մը ընտրած էք, զոր՝ ի՞նչ մեղքս պահեմ, տանապատիկ աւելի կը նախընտրեմ ես, քան հին «հայկական չափ» անուանուածը (կղաւթի թարգմանիչը գիտէ): Վասնզի այն չափին շատ քիչեր խելամուտ են, և գրողն ու կարդացողը միշտ կարծեաց տարրերութիւններ ունեցած են... երկրորդ, մեր գրողներէն՝ մանաւանդ նոր գրողներէն շատերը Ձեր ընտրած չափին հետեւած են: Յանկեղծ սրտէ կը չնորհաւորեմ Ձեր բանաստեղծիկ գրչին յաջողութիւնը և կը մաղթեմ նորանոր երկեր... Նոյնպէս ուրիշ յատկութեամբ մըն ալ հաճելի են Ձեր ոտանաւորները: Լա-

յերէն լեզուի ու բառազանձին քաջահմուտ՝ ուզած ա-
տեն բառերուն կարճն ու երկարը շատ դիւրութեամբ
կը փոխանակէք իրարու հետ... կը յուսամ որ Ձեր եր-
կը պիտի կարգացուի հաճութեամբ հասարակութենէն,
որ՝ դժբախտաբար հին հայերէն «Յնէական»էն պարագա-
ներու բերամբ շատ բան չկրցաւ օգտուիլ. բայց Ձերը՝
պարզ է, ինչ որ պարզ է՝ ըմբռնելի է, ինչ որ ըմբռնելի
է՝ ժարսելի է, ինչ որ ժարսելի է՝ ուժատու է: Եւ ար-
դէն այս գրական ոյժը զարգացնելու համար չէ՞ Մխի-
թարեանց ջանքը»: Հ. ԳԱՅՐԻԷԼ Ծ. Վ. ՄԷՆԷՎԻՇ-
ԵԱՆ, նամակ, հրատարակ. Բագմ.ի մէջ:

«... Հ. Արսէն Ղազիկեանի կը պարտինք Վիգթո-
րիա Աղանուրի «Leggenda Eterna»ի ինչպէս նաև ուրիշ
բանաստեղծութիւններու չքնազ և հրաշալի թարգմանու-
թիւնը, այնչափ յաջող, որչափ սիրալի և յաջող է իտա-
լերէնը». Կ. ՆԱԶՕ, Հայկունի, (Մարզուան), 1912,
թիւ 1:

«La traduction en vers et en arménien moderne,
de la célèbre épopée d'Homère, par le P. Arsène
Ghazikian, ... vient de paraître en un beau volume.
De toutes les traductions du P. Arsène, celle-ci est,
certainement, la plus parfaite et celle qui doit lui
avoir coûté le plus de labeur et de peine. Traduire
Homère, le traduire en arménien moderne n'est pas
l'affaire de tout le monde. Il fallait le P. Arsène pour
s'atteler à une semblable tâche et la mener aussi ra-
pidement à bonne fin. Ce nouveau travail, en tous
points remarquable, ajoute encore à la renommée gran-

dissante du distingué Mékhitariste . . . » J. MINAS-
SIAN, *La Patrie*, 1911, № 143.

«La traduction de la *Jérusalem délivrée*... vient s'ajouter à la série déjà longue de celles d'autres œuvres célèbres, par lesquelles le P. Arsène a doté l'arménien moderne, est, en tous points, remarquable. . . . Nous nous réservons de revenir prochainement sur l'ensemble des traductions du P. Ghazikian. Pour le moment, contentons-nous de dire que la *Jérusalem délivrée* a ajouté encore à sa réputation. Ce livre devrait se trouver entre les mains de tous les Arméniens amateurs de belle littérature.» ՆՈՅՆ, *La Patrie*, 1912, № 157.

« . . . D'ancuns ont peut-être envie de sourire et se demandent si cela vaut la peine qu'on s'occupe d'un simple . . . traducteur.

«A ceux-là je réponds :

—Il y a traduction et traduction, comme il y a fagot et fagot.

«Ainsi, un illustre homonyme du P. Ghazikian, le P. Arsène Pakradouni, doit sa renommée tout autant à ses magnifiques traductions de l'*Illiade* d'Homère, du *Paradis Perdu* de Milton, des *Georgiques* de Virgile, etc., qu'à sa grande épopée nationale HAIG.

«Pour en revenir au P. Ghazikian, ses traductions, faites en une langue harmonieuse dont il est seul à posséder le secret, ont un rare cachet de saveur et d'originalité. Il semble, si l'on peut s'exprimer ainsi, qu'il s'en dégage eomme une poésie nouvelle,

et que le P. Arsène ait infusé à l'arménien moderne (*ach-harapar*) une vie, une souplesse, une énergie qu'il n'a, certes, jamais eues. Aussi, ses traductions sont-elles rarement inférieures à l'original . . .

«Victor Hugo disait, à propos des vers de Baudelaire, qu'ils avaient fait connaître un *frisson nouveau*.

«Toute proportion gardée, ce frisson nouveau le P. Ghazikian nous l'a fait connaître avec son *ach-harapar*.

«Un autre Mèkhitariste, plus attaché aux formes anciennes, me disait un jour :

—Le P. Ghazikian se flatte d'avoir inventé une langue. Je ne veux pas lui contester son invention. Mais la langue qu'il écrit est tout ce que l'on voudra, hormis . . . de l'arménien.

«Dans ce jugement l'exagération est patente. Mais n'en serait-il pas ainsi, qu'il faudrait néanmoins se rendre à une chose: le P. Ghazikian a un style délicieux, je dirai même prestigieux, que ne possède aucun de ceux qui-avec plus ou moins de desinvolture ou de . . . licence-manient l'*ach-harapar*.

«Ce qu'il écrit plaît énormément, — et à juste titre—, car c'est beau . . .» ՆՈՅՆ, անդ, 1911, № 131.

(Հոս երկու խոսք այդ Մխիթարեանին : Քա՛ւ լիցի
և հաղա՛ր անգամ . Հ . Արսէն ս'չ պարծենցած է , և ոչ
այ պարծենալու շամբշութիւնը կրնայ ունենայ երբեք՝ թէ
լեզու հնարած ըլլայ . Հ . Արսէն ս'լ է որ լեզու հնարէ :
Ես իմ ամբողջ ուսանողական ընթացքս կատարած եմ
անդու՛ր՝ անհատ ուսումնասիրութեամբ նախնեաց ու
Բագրատունիին . աշխարհաբար լեզուն ինծի համար գո-
յութիւն իսկ չունէր . երազներս իսկ գրաբար կը տես-

նէի: Գրաբար մէկ քանի աշխատութիւններս փոփոացին
ականջս ի վար թէ սխալ ճամբայ բռներ ես: Փոխեցի
ճամբաս, բայց խոշոր ըլլալով վի՛նը՝ որ կար այս և նոր
բռնելիք ճամբուս միջեւ, ոստումս քիչ մը brusque ե-
ղաւ. ցաւցուցի կողերս. սկսայ քայել դանդաղուն. ձաղ-
կումներ տեղացին ասկէ անկէ. ցնցուեցայ. քննեցի աղ-
գային լաւ գրագէտները, ուսումնասիրեցի աշխարհաբար
լեզուն և... քերականութիւնս շինուած էր արդէն.
Թարգմանեցի Օսսիանը. զիս ծեծողները շնորհաւորեցին
զիս: Այդ գրքով կը սկսի աշխարհաբարի իմ գրական
կեանքս. անկէ առջի գործերս կրակ նետուելիք են բո-
լոր... Արդ, այդ լեզուն զոր սորվեցայ ես իմ ազգիս գրա-
գէտներէն, ի՛նչպէս ես հնարած կ'ըլլամ: Եւ ինծի ի՛նչ
մեծ փառք՝ եթէ այդպիսի լեզու մը հնարելու կարո-
ղութիւնն ունենայի: Բայց այդ լեզուն՝ կ'ըսէ՝ ամէն
բան է՝ բաց ի... հայերէնէ. հոս խօսողը կամ ժամկոչ
մըն է, կամ կանանչ նախանձի կռածագ ճապուռներէն
ճմլուած՝ ճմրթկուած սիրտ մը. այդ լեզուն ո՛չ միայն
հաշիս հայերէն է, այլ հայերէնին է՛ն ազնիւն ու ազուօրն
է. այն լեզուն է զոր կը գրեն ազգային բոլոր ճշմարիտ
գրագէտները, որոնցմէ մէկ քանիին խօսքերը լսեցինք
ու հատիկ մըն ալ պիտի լսենք):

«Հ. Արսէն Ղազիկեան... ի լոյս ընծայեց վերջա-
պէս շատոնց ի վեր սպասուած Իշխականի աշխարհաբար
Թարգմանութիւնը .

«Իշխականի աշխարհաբար Թարգմանութիւն մը՝
թուական մըն է աշխարհաբարի պատմութեան մէջ: Աշ-
խարհաբարի յաղթանակին վերջնական նուիրագործումն
է: Այդ տեսակէտով՝ Հ. Ղազիկեան շնորհաւորութեանց
արժանի է: Թէ ինչքան յաջող է այդ Թարգմանութիւնը,

թէ՛ հարազատութեան տեսակէտով, թէ՛ իրր հայերէն լեզու և տաղաչափութիւն, ատիկա կ'արժէ մանրամասնօրէն և խզմտօրէն քննել: Թողով զայդ յունագէտ քննադատներու, ևս կ'ուզեմ միայն ուղջունել պատուական Մխիթարեանին անխոնջ ու գեղեցիկ ջանքին պսակումը, և համոզուած եմ որ եթէ նոյն իսկ մանրամասնութեան թերութիւններ նշմարուին հոն՝ մեր մէջ Հոմերոս ատկից աւելի լաւ աշխարհարար թարգմանող ուրիշ մը պիտի չկրնայինք գտնել: Ու երբ կը նկատենք որ Հ. Ղազիկեան քանի մը տարուան մէջ, Տանթէէն և Օստիանէն յետոյ, մեզի տուաւ Լէտիարտիի և Վիթթորիա Աղանուրի քերթուածներուն, Երուսաղեմ ազատեալին, Ենեակաւնին և Իլիակաւնին թարգմանութիւնը վրայէ վրայ, և ատոնց հետ Մատենագիտութեան պատկառելի ու տաժանելի գործն ալ կը շարունակէ յառաջ տանիլ, կը մնայ մեզի գորովագին սքանչացմամբ շնորհակալութիւն յայտնել նրբաճաշակ և բազմաշխատ Մխիթարեանին և մաղթել որ ան կարենայ իրագործել իր-ևւ մեր- փափաքը, այն է աշխարհարարի վերածել դասական բոլոր մեծ գլուխ-գործոցները»։ ԱՐՇԱԿ ԶԹԱՆԵԱՆ, Անալիտ 1911 թ. 9-12:

(Սրտագին և անկեղծ շնորհակալութիւններ ամէնուդ ալ պիտի ջանամ արժանանայ ձեր գովեստներուն):

Ահա, սիրելի Հրանտս, մէկի դէմ 13. այդ թիւը դեռ կրնայի երկարել՝ եթէ ևս ժամանակ ունենայի ընդօրինակելու, դուն ալ գլուխ՝ լսելու. թողունք շատ մը նամակները՝ զորս ընդունած եմ Դուրեան Սրբազաններէ, Լէօներէ, Մ. Ս. Կիւրճեանէ, (որուն Լուսաբեր Արեւի մէջ հրատարակած գեղեցիկ յօդուածներէն չկրցայ բան մը հրատարակել), Վարուժաններէ, ևն., ևն.: Այս բոլոր ազնիւ անձնաւորութիւնները ինծի հա-

ւասար, նախատուած են՝ փողոցային, ժակնսահոտ, խաւարին լեզուի մը ջատագոյններն հանդիսանալով: Ես սակայն կը յուսամ թէ ջնջեցի իմ՝ որով և իրենց երեսին նեւուած այդ ձրի նախատինքը, և պատրաստ եմ՝ ի հարկին՝ դարձեալ ջնջելու. անդին դեռ 19 երգ կայ՝ զորս քրքրելն ու տարրալուծելը վերապահած եմ ինծի:

Մարդս, սիրելի Հրանտ, արդէն իսկ շատ վիշտեր, շատ տհաճութիւններ ունի՝ զորս ստիպուած է ծամել լուիկ մնջիկ. բայց երբ հրապարակ կ'ելլեն նախատինքները, կու գայ վայրկեան մը ուր պարպատուած համբերութեան ուսկանները կը պայթին, և մարդ՝ ըլլայ նոյն իսկ Պօղոս առաքեալ և երրորդ երկինքն յափշտակուած, կը հանէ քարը բերնէն ու պլլել կու տայ Պետրոսին ալ, Բառնարասին ալ, Մարկոսին ալ, Կիրակոսին ալ . . . .

Որոշուեցաւ որ «Երուսաղէմ»ի երկու թարգմանութիւններն ալ տպուին, (երբ անգամ մ'ի դերեւ ելան՝ չնորհիւ վեհագունին իմինս խափանելու ձկտող՝ պատեւազմող ճիգերը) տպագրութիւնը միասին սկսաւ, իմինս կանուխ լմնցաւ: Արդ, միթէ leale կրնա՞յ համարուիլ՝ միասին տպագրութեան տրուած և միասին հրատարակուելիք գրքի մը յառաջարանը կարդալ ծածկարար, և պատասխան գրել նոյնիսկ ա՛յն գրքին մէջ՝ որ միասին պիտի հրատարակուէր: Ուզեց գրել. լաւագոյն պիտի չլլա՞ր իմինիս նման սույա սապօնս soզանմազ բան մը գրել առժամս՝ ինչպէս ես գրած էի՝ և չստիպել զիս այս տաղտկալի բաղդատութիւնն ընելու և ա՛յսքան ժամանակ կորսնցնելու, մինչ 2000էն աւելիտող կրնայի թարգմանել . . . . թող յետոյ ուզածը գրէ՛ր ուրիշ տեղ, ես ալ ուրիշ տեղ իրեն կը պատասխանէի:

Չորաւ այսպէս, ուզեց զիս ու գործս նախատել, լեզուս անուանել փողոցային, ժակնսահոտ, խաւարին . . . լաւ. *chì la fa, l'aspetta!* Ընողակ՝ գտնողակ:

Եւ արդ, գիտնա՛յ թող. իմ թարգմանութիւնս, իր

բոլոր թերութիւններով հանդերձ, բաղդատութեամբ իրենին՝ ոսկի է, աղամանդ, և դեռ ինչ որ կայ աւելի յարգի. և եթէ կշիռքի մը մէկ նմարին մէջ գրուի իմ պտըլիկ գիրքս և միւսին մէջ իր երկուքուկէս քիւօնոց գիրքը և ինքն այ մէջը ցատկէ, երկուքը մէկ՝ պիտի չկարենան մազի՜ չափ շարժել տեղէն՝ իմ գիրքս գրկող թաթը:

Իմ աշխատութիւններս այն միւս Մխիթարեանին և այս կղասիկ թարգմանչին և նմաններուն համար չեն. ես իմ սիրելի Ազգիս համար կ'աշխատիմ, խրախուսուած իր գնահատական և քաջայերիչ խօսքերէն. ուրիշ բան չեմ ուզեր. աչքիս ոչ քրտինք կ'երևայ, ոչ յոգնութիւն կամ նեղութիւն. տասը մասներուս ութը դրամ եմ ի սպաս «Մատենագիտութեան». իններորդը՝ ուսուցչութեան. տասներորդը՝ թարգմանութեանց. և այդ տասներորդ մէկ մատիկովս՝ քիչ տարիներու մէջ թարգմանեցի Տանդէի «Դժոխքն ու Քաւարանը» Օստիանի «Քերթուածները», Աղանուրի «Յաւիտեանական Զրոյցը»ը և «Նոր Երգերը», Լէօբարտի «Երգերը», Դասսոյի «Երուսաղէմ Աղատեալ», Վիրգիլի «Ենէական»ը, Հոմերի «Իլիական»ը, որոնց ստղերուն համազումարը հարիւր հազարի կը մօտենայ, և այն միւս զիւցաղներգութեամբ՝ որ սկսած է այդ մէկ մատիկիս տակ ձեւանալ ահա ու պճըրտրկալ, հարիւր հազարն այ կ'անցնի:

Աշխարհարարի այս իմ ընծայարեութիւնս՝ կարծեմ, սիրելի Հրանտ, ինձի իրատունք կու տայ աշխարհարարի ինդիրներուն մէջ ձայնիկ մ'ունենալու: Արդ, ես այդ ձայնիկովս ու քու բերանովդ՝ պիտի խնդրեմ բոլոր ի գրականութիւն եղբայրներէս, որ այդ անդրձրհեղեղեան գիրքը՝ աշխարհարարի արքայութենէն նետեն դուրս՝ ի խաւարն արտաքին, ուր լալ է և կրճակ տատանաց, որպէս զի չպղծուի ոսկի լեզունիս:

Սիրալիր բարեւաներով

Կոյլ

28 Փետ. 1912

Հ. ԱՐՄԵՆ ՂԱԶԱՐՈՍ ՂԱԶԻԿԵԱՆ

Վենետիկ-Ս. Ղազար

Մխիթարեանց

Վ Ե Ր Ջ Ա Բ Ա Ն

Գրքոյկիս տպագրութիւնը աւարտելու վրայ էր, երբ «Ռահվիրայ»-ի մէջ Բ. Քէչեան «Թմացական կեանքը մեր մէջ» խմբագրականով յիշատակած էր յարգելի Մխիթարեանին գրական բաղմարդուն գործունէութիւնը:

Չուզեցինք զանց ընկ ազգային գրագէտներու կարծիքներու շարքէն— որ այս քննադատական պրօշիւրին մէջ երեւցան— վաղեմի խմբագրապետի մը դատաստանն ալ որ ա՛նա.—

«... Գիւցազներգութիւնն անգամ որ երբեմն գրարարի վեհութեան սեփական կայուածը կ'նկատուէր, ճիմա գաղանիք չունի աշխարհարարի համար: Հ. Արսէն Վ. Ղազիկեան բարեջան բարեխառակ Վենետիկեան Մխիթարեանը յաղթականօրէն հոչակեց աշխարհարարի կարողութիւնն ինչ որ ցազներգութեան ամենէն հոյակապ երկերը նոր հայերէնի վերածելու, յաջորդաբար ի լոյս ածելով Հոմերոսի Իլիականին և Վիրգիլիոսի Ենեականին աշխարհաբար տաղաչափեալ թարգմանութիւնը, եւ ապացոյցը կատարեալ ընկու համար. աշխարհաբար նոյնչափ յաջող թարգմանութիւնն հրատարակեց նաև Դատոյի Երուսաղեմ Ազատեային: Հ. Արսէն Վ. Ղազիկեանի այս երեք թարգմանութիւնները նոր գարագուիս մը կ'ըսնան աշխարհարարի պատմութեան մէջ: Մխիթարեան միարանութիւնը ցարդ երկու մեծանուն Հայր Արսէններ տուած էր Ազգին, Հ. Արսէն Վ. Բագրատունի, և Հ. Արսէն Վ. Այալնեան: Ասկէ ետքը, երեք պիտի հաշուենք զանոնք, Հ. Արսէն Վ. Ղազիկեանն ևս համանուն զոյ-

զին, իր հոյակապ նախորդներուն կարգը դասելով: Հ. Արսէն Վ. Բագրատունի անմուաց անուն թողուց իրր մեծ քերականը, իրր գրարարը վերջնապէս կանոնադրող, և Հոմերոսն ու Վիրգիլիոսն հայացնող, որով և ԺԹ. դարուն մէջ հին հայերէնին ի պատիւ ամենամեծ կոթողը կանգնող: Հ. Արսէն Վ. Այտընեան նոյնչափ համբաւաւոր հանդիսացաւ իրր վերջնապէս կանոնադրող աշխարհարարը, լեզուներու հասարակապետութեան մէջ իր որոշ տեղը տալով մեր նոր հայերէնին: Իսկ Հ. Արսէն Վ. Ղազիկեան աշխարհարարին ձակատը կը պսակէ ժողովրդապետութեան թագովը, Մաքի անխտիր ամէն կառուածներուն տիրարար իշխելու իրաւունքը տալով անոր» . . . :

ՌԱՀՎԻՐԱՅ, 1912, քիւ 12.

Եւ անակնկալը կրկին եղաւ մեզ համար երբ վերջին թղթարերով Թիֆլիզէն ստացանք «Հորիզոն» օրաթերթին ալ ուր «Հայ Տպագրութեան Պատմութեան» բազմահմուտ հեղինակ և յորեկար Լէօ անդրադարձած էր կրկին Հ. Ղազիկեանի վերջին թարգմանութեանց: Այս երկու գնահատականները՝ ոչ թէ բազմարդիւն թարգմանչին անակընկալ մը պատճառած ըլլալու համար մէջ բերինք իրր վերջարան, հապա անգամ մը աւելի շեշտելու համար թէ Հ. Ղազիկեան անբաղդատելի թարգմանիչը պիտի մնայ նոր Մխիթարեանց Ուխտին մէջ իր աշխարհարարով՝ մաքուր, ներդաշնակ և անստերիւր:

Ահա Լէօի դատաստանը.

« . . . . . կրասիկների սիրահար է Հ. Ղազիկեանը : Այս վենետիկեան դպրոցի յատկութիւնն է , որ Հ. Արսէնը ժառանգել է իր նախորդներից : Բայց նախորդներից նա տարբերուում է նրանով , որ աշխարհաբարն է դարձրել թարգմանութեան լեզուն : Բագրատունին , Հիւրմիւզեանը գրաբար լեզւի յաղթանակն էին իրագործում , թարգմանելով « Իլիականն » ու « Ենէականը » , իսկ Հ. Ղազիկեանը նոյնպիսի յաղթանակ վաստակում է մեր աշխարհաբարի համար , որ Բագրատունիների և Հիւրմիւզեաների դարում արհամարուում էր իբրև գոհնիկ , « խրմալը » , որ լէրլէրիջիների լեզուն կարող էր լինել , բայց ոչ երբեք սլարնասարնակ մուսանների : Հ. Ղազիկեանը ցոյց տւեց թէ որքան սխալ են եղել իր նախորդները , թէ ինչպէս լաւ կերպով լէրլէրիջիների լեզուն կարող է դառնալ Հոմերոսի և Վիրգիլիոսի լեզու : Եւ նրա այս գործը մեզ համար աւելի գնահատելի է , քան այն գրաբար հատորները , որոնց մէջ կրասիկները խօսում են շքեղ , բայց վերջնականապէս մեռած , անհասկանալի , անժողովրդական լեզուով . . . » :

ՀՈՐԻՉՈՆ 1912, ք. 36

Է. Ն.

Գ Ե Ր Ջ

